

Debreceni Egyetem
Informatika Kar
Könyvtárinformatikai Tanszék

Az írás története különös tekintettel a latin írás fejlődésére

Témavezető:
Dr. Bényei Miklós
Egyetemi docens

Készítette:
Greczula Marianna
Informatikus könyvtáros- Matematika tanári

Debrecen
2008

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni témavezetőmnek, Dr. Bényei Miklósnak, hogy útba igazított, amikor rossz úton jártam, felvilágosított azokról a részekről, amiket rosszul értelmeztem, vagy homályosak voltak számomra. A dolgozat megírása közben ötletekkel, észrevételeivel segített abban, hogy a dolgozatom kerek egészé váljon.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
I. fejezet	
Kezdetek kezdete	4
II. fejezet	
Út a betűírásig	10
III. fejezet	
A latin írás	19
IV. fejezet	
A latin írás térhódítása	32
V. fejezet	
A magyarság latin írásának kialakulási körülményei és első emlékei	36
VI. fejezet	
Gondolatközlés van, volt, lesz	43
Befejezés	46
Felhasznált irodalom	48
Melléklet	50

Bevezetés

Az írás a mai ember számára nélkülözhetetlen. Mióta ember él a földön azóta él benne a szándék, hogy írásokon keresztül üzenjen az utókor számára.

A Debreceni Egyetemen folytatott tanulmányaim során találkoztam először a Könyvtártörténet című tantárgy első részében az írás történetével. Ebben a félévben akadt a kezembe egy íráselemzéssel foglalkozó cikk, mely felkeltette érdeklődésemet. Kutatni kezdtem, hogy mivel is foglalkozik valójában egy grafológus. Megtudtam, hogy a grafológus elemzése a latin betűk tanulmányozásán alapszik. Korábban nem tulajdonítottam jelentős szerepet annak, hogy honnan is ered az ábécénk, írásunk. Mivel ebben a félévben egy választott irodalom alapján be kellett mutatni a könyv rövid tartalmát, egy olyan témát választottam, amely az írás történetével foglalkozik. Mint laikus ember azelőtt soha nem gondoltam volna, hogy az írás kialakulásának folyamata ennyire összetett és bonyolult.

A dolgozatom célja, hogy rövid történeti áttekintést nyújtsak a különböző írástípusok kialakulásáról a történelem folyamán. A témához szükséges irodalom begyűjtésére több könyvtárban is végeztem kutatást. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárában, a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtárban és a kisvárdai Városi Könyvtárban. A dolgozat elkészítéséhez nemcsak könyveket, hanem folyóiratokat, cikkeket és tanulmányokat is gyűjtöttem. A folyóiratokat a MANCI (Magyar és Nemzetközi Cikk) adatbázisából, mely online elérhető az Országos Széchényi Könyvtár honlapjáról, kerestem meg, valamint témavezetőm ajánlásának segítségével.

Gyűjtési módszerem a „hólabda” módszer volt, amely használatával először egy nagy találati halmazt kaptam. Mivel a dolgozatomat témákra bontva képzeltem el, ezért a talált dokumentumokat e szerint csoportosítottam. Ezután a számomra fontos és hiányzó részeket az adott téma specifikus szűkítésével találtam meg. A történeti áttekintést képekkel illusztráltam, ezzel segítve a nyomkövetést és a fejlődés vonalát. Elsősorban azoknak a népeknek az írásával foglalkozom, akik ezzel valóban világtörténelmet csináltak.

A dolgozatot úgy építettem fel, hogy az első két fejezet bevezető jellegűen mutatja be a gondolatközlés kezdetleges eszközeit és az információörögzítés folyamatát a betűírás kialakulásáig. A központi témám a latin írás fejlődése, a különböző betűtípusainak kialakulása és jellemzői. A dolgozatban továbbá megismerkedhetünk azokkal a népekkel, akik áttértek, vagy kísérletet tettek a latin betűs írás bevezetésére. Külön rész szól a magyarság latin

írásának kialakulásáról, első emlékeiről. A számítógépek elterjedésének következtében az írás jövőjéről kialakított gondolataimmal fejezem be a választott téma tárgyalását, amelyet Vilém Flusser elmélkedése alapján írtam meg.

I. fejezet

Kezdetek kezdete

Hosszú időn keresztül az emberi kommunikáció legfontosabb eszköze a beszéd volt, de emellett fontos szerepet kapott a tánc, az ének, a mimika stb. a gondolatok kifejezésében. Mielőtt kialakult az írás, az információ tárolására egyetlen eszköz szolgált, a memória. Az embereknek minden tudást, értesülést a fejükben kellett hordozni. Nehéz feladat azonban mindenre emlékezni és pontosan továbbadni mások számára. Így viszonylag korán kitaláltak és használtak olyan segédeszközöket, melyek segítséget jelentettek számukra, és eközben kialakultak az információrögzítés tárgyi jelrendszerei. Az írás előfutárainak nevezett emlékeztető jelek a következők:

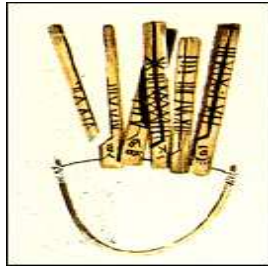
- *Rováspálca*, amely az emlékeztetés eszközei közül világszerte a legismertebb. Elsősorban a kölcsönadott értékek, adósságok nyilvántartására, szerződések, adófizetések ellenőrzésére szolgált. A rováspálcára bemetszették a megfelelő rovátkákat. A bevágások módja és száma tájékoztatott az összeg nagyságáról. Ezután a pálcát hosszában kettéhasították, melynek egyik fele a hitelezőhöz, a másik az adóshoz került. Ez a módszer kizárta a későbbi módosítás, a vita lehetőségét.¹

A megfelelő rovátkákkal ellátott fadarabok igen széles területen voltak használatosak, mint például Szibériában, Afrikában, és Óceániában, ahol még ma is él. Angliában még a 19. században is használták az adószedésnél. Az európai népeken kívül Kínában is hosszú évszázadokon át nélkülözhetetlen eszköze volt a szerződéskötéseknek.

Eredetét tekintve egészen a jégkorig nyúlik vissza. Az ebben a korban élő vadászok lakhelyein megtalált csontmaradványokon már felfedezhetőek a valamilyen rend szerint rájuk rótt vonaljelek. Mivel a régi korok embere nem ismerte az öncélú díszítést, s minden rajzának értelme volt, így következtethetünk arra, hogy ezek a jelek valóban rovások voltak, amik tájékoztatásra szolgáltak.²

¹ Kéki Béla: Az írás története Budapest 1975 p. 13.

² Várkonyi Nándor: Az írás és a könyv története Budapest 2001 p. 38.

Rováspálcák

- *Hírnökbot*: többféle funkciója volt, mely nemcsak az emlékezést támogatta. Titkos üzenetek küldésére is alkalmazták. A más néven követpálcának nevezett eszköz felmutatása igazolta, hogy a felmutatója illetékes az üzenet átadására, akit a botra vésett jelek emlékeztettek a leírtak felelevenítésére.³ Ezen kívül időnként és helyenként térképként is szolgált, útvonalat is jelöltek vele. A jelek segítségével olvashatta a hírvivő, hogy milyen sorrendben kell érintenie a földrajzi helyeket, míg céljához jut. Ezen kívül a hadbahívásnál is jelentős szerepe volt. Norvégiában háború kitörésekor ilyen fadarabokat hordtak végig az országon. Használatuk az ausztráliai népeknél volt a legjelentősebb.

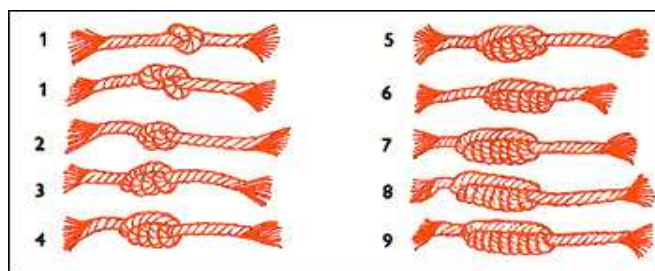

Hírnökbot

- *Csomójelek*: a kínai hagyomány szerint a legősibb emlékei az emlékeztetésnek. A nádból és kákából font zsinagré kákából vagy gabona szalmájából kötötték a csomókat, amelyek számadatok rögzítésére szolgáltak. Az inka kultúrában ennél jóval bonyolultabb csomórendszer maradt fenn, ami lehetővé tette a bonyolultabb információk

³ Kéki B. i. m. p. 14.

tárolását.⁴ Főleg gazdasági kimutatásokra használták. Az államigazgatásban alkalmazott csomójeleket kipunak nevezték, amely egy alapzsinórból állt. Ennek színe a tárgyat jelentette. Az ehhez kapcsolt mellékfonalakon megkötött csomók száma a tárggyal összefüggő számokra utalt. Ma is használjuk ezt a fajta emlékeztetést, amikor valamit nem szeretnénk elfelejteni, és egy csomót kötünk a zsebkendőnkre. „Köss csomót a zsebkendődre!”.

Inka csomójelek

- *Kagylófűzér:* a Nyugat-Afrikában élő négerek körében volt jellemző. A kagylók számából és helyzetéből olvasható ki az üzenet tartalma. Más néven ezeket arakónak is hívják. Voltak azonban színes fűzerek is, melyek az Észak-Amerikában élő indiánok körében terjedtek el. Itt már szám és a helyzet mellett a színeknek is nagy szerepük volt a gondolatközlésben. Így ők már összetett üzeneteket is képesek voltak kifejezni. Ezt a találmányt vampum-írásnak nevezték az indiánok.

Jaruba négerek arokója

⁴ Uo. p. 15-16.

- *Rózsafüzér*, melyet a buddhista szerzetesek találtak ki, és a katolikus egyház ma is használja.
- *Tulajdonjegy*: használata az állattenyésztéssel foglalkozó népek körében terjedt el. A gazdák egy vaspálcára vésett kis ábrát nyomtak az állatok bőrébe, ezzel egyértelművé tették a tulajdonos kilétét. Másfelől ez a jelzés a pásztoroknak is nagy segítség volt, amely a mai napig használatos.
- *Tetoválás, más szóval tatuálás*, amelynek használata napjainkban is igen gyakori, szintén a kultúra kezdeti kialakulásakor fejlődött ki. Elsődleges céljuk a mágia. Úgy gondolták, hogy ezekkel a jelekkel erőt lehet átvinni abba a személybe, akire felkerül. A másodlagos pedig, hogy ezzel jelölték a valamely törzshöz való tartozást is. Ezeknél a jeleknél elsősorban a színeknek és az ábráknak volt jelentős szerepük.
- *Barlangrajz*: szintén egy korai eszköze a kommunikációnak, viszont a tudósoknak a mai napig nem sikerült tisztázni ezek pontos mondanivalóját, céljait. Ezeket az alkotásokat tanulmányozva megfigyelhetjük, hogyan változtak az ábrázolás technikái. A kőkor korai szakaszából származó leletek élethűek és színesek, ám a későbbiekben már mozgásban, egyre stilizáltabb formában ábrázoltak. 1940-ben a dél-franciaországi Lascaux-i barlangban fedezték fel a legmegragadóbb barlangrajzokat. Vadlovakat, bölényeket, szarvasokat ábrázolnak. Az információörögzítés szempontjából azért is fontosak, mert valószínűleg ezek oktatási szemléltető anyagként is készültek. Kép segítségével adta át a tudását az ősember és tanította rituálék formájában természetismeretre és a vadászat fortélyaira a következő nemzedéket.

Az írás eredetéről a tudósok körében változatos feltételezések, felfogások éltek és élnek. Egyesek úgy vélik, hogy az írás feltalálása egy csoport, valószínűleg a hivatalnokok és kereskedők műve. Mások elgondolása szerint mindez véletlen felfedezés. Sokak feltételezése alapján azonban egy hosszú fejlődési folyamat eredménye. Egy kölcsönösen népszerű elmélet állítása, hogy az írás már régen gyakorlattá vált agyagérmékkel való számolásból fejlődött ki, ahol kétdimenziós érmék alakjára emlékeztető jelekkel való helyettesítés volt az írás felé tett első lépés. A kutatók nagy részének véleménye szerint, az írások egymástól függetlenül fejlődtek ki az ókor nagy civilizációiban.⁵

A legtöbben azonban egyetértenek azzal, hogy az írást először könyvelésre használták, még akkor is, ha az ókori civilizációkból kevés emlék maradt ránk ezzel kapcsolatban. A kialakulása egyrészt a fejlődő gazdasági élet következményeként említhető, amely hatására a közigazgatás bonyolultabbá vált, és szükségessé tette az ügyintézés megbízható formában történő rögzítését.

Egyes tudósok úgy vélik, hogy az írás egy ismeretlen sumér gondolkodó tudatos törekvéseinek eredményeképpen született meg Uruk városában Kr.e. 3300 körül. Ezen elmélet azt mondja, hogy az írás legrégibb formáját egy általánosan alkalmazható gazdasági nyilvántartó eszköznek kell tekinteni, melyet az egyre nagyobb piaci struktúra és kereskedelem teremtett meg, tehát nem a felhalmozott tudás, a gondolatok megőrzésének eszközeként született. A megsokszorozódott információk mennyisége a gazdasági irányítás, a megnövekedett egyedi információk száma hozta létre. Az uruki szövegek vizsgálatával egyetlen olyan írást sem sikerült felismerni, amelynek tartalma egyértelműen vallási-történelmi- vagy irodalmi tárgyú lett volna. Viszont a körülbelül egyidős kínai jócsontok vallási és kulturális jeleket tartalmaznak.

Uruk az időszámításunk első évezredig több mint ötezer éven át folyamatosan lakott település volt. A történelem viszontagságai következtében kiterjedése nagymértékben megváltozott. Az elő-ázsiai térség ezen területe kezdetben elvétve volt benépesítve, majd a Tigris és az Eufrátesz folyók árterének változása következtében nagyobb teret nyújtott a települések elhelyezkedésének, amely lehetővé tette a lakosság gyarapodását, és fellendítette a kereskedelmi kapcsolatokat.

Ezen mezopotámiai városból származó táblákon talált információk gazdasági feljegyzéseket őriznek. Az írás születésének első nyomait őrző agyagtáblákon az áruk és szolgáltatások, azok

⁵ Andrew Robinson: Az írás története Budapest 2003 p. 11-12.

menyisége szerepel. Továbbá azt, hogy ki vett részt egy-egy ügyletben, kinek a nevében és mikor. A gazdasági irányításuk egyre bonyolultabbá vált. A megtalált régészeti leleteken egymás mellé rótt, átfedéstől mentes információk halmazát láthatjuk, melyből hiányoznak a ragozott igék.⁶

A megtalált leletek félreismerhetetlenül hasonlítottak a későbbi korok ékírásos tábláihoz. Felületüket, akárcsak a későbbi agyagtáblákét felhasználás előtt bekarcolt vonalakkal hasábokra, majd azokat rekeszekre osztották. A táblák jelei olykor meglehetősen képszerűek, amelyekről feltételezhető, hogy egymásból fejlődtek ki.

Összességében tehát az írás az emberiség szükségszerű szellemi alkotása volt. Amit ezen legrégebbi írásos dokumentumok mutatnak, az az, hogy az írásnak gazdasági, államigazgatási, vallási és kulturális segédeszközként kellett megszületnie.

⁶ Peter Damerow: Az írás eredete. In: Tudomány 1988 4. sz. p. 55-56.

II. fejezet

Út a betűírásig

A kezdetben készített jelzésrendszerek elavulttá válnak, miután az ember megkezdte környezetének meghódítását. A gazdasági és társadalmi fejlődés következtében bővült a kifejezések lehetősége. Mindez olyan eszközök feltalálását tette szükségessé, amelyek az információt hosszabb időre is tárolni tudták. A változást a történelem során létrejött szokások, hagyományok - amelyeket át kellett adni a jövő nemzedékének is -, és a megtermelt javak nyilvántartásának, a kialakult közigazgatási szervezetek szabályozási igényei hívták elő. Három tényező hatott leginkább a fejlődésre. Az egyik fontos tényező a gazdasági fejlődés, az adózás, állatok számbavétele, a másik az ezzel szoros kapcsolatban álló államigazgatás, állami adminisztráció, a harmadik pedig a vallási és kulturális tevékenység. Ez az út vezetett oda, hogy az emberek megtanultak rajzolni, a tárgyat, az eseményt néhány vonással rögzítették valamilyen alapanyagon. Ezáltal az írás már nemcsak közvetítő eszköz lett, hanem alkotó tevékenység is. Az írásrendszerek változásában megfigyelhető, hogy a jelölések módja, az ábrázolás technikája a természetű bonyolulttól halad a leegyszerűsödés felé. A betűírás kialakulásáig több lépcsőfokon fejlődött az írásbeli önkifejezés.

Az első a képírás kialakulása, amikor piktogramokat használtak, amelyek valóságghű ábrák voltak, és a rajzok egy-egy szót vagy mondatot jelöltek. A társadalmi fejlődés azonban szükségessé tette idővel a bonyolultabb gondolatok közlését is, amire a képírás már nem volt megfelelő, így kiegészítő jelek alkalmazása mellett ebből alakult ki a fogalomírás, más szóval az ideográfia. Jellemzője, hogy a jelek nincsenek szorosan összekapcsolva a nyelv egyes szavaival, s értelmezésük társadalmi közmegegyezéstől függött. Szó- és szótagírásról akkortól beszélünk, amikor a jelek már hangcsoportokhoz kapcsolódnak. Ezután jut el a folyamat a betűírás kialakulásáig, amit a föníciaiaknak tulajdonítanak.⁷

Most vegyük sorra a gondolatközlés fokozatait kicsit részletesebben, melyek ugyan egymásból alakultak ki, de párhuzamosan is megmaradtak a különböző népek életében.

⁷ Kéki B. i. m. p. 19-21.

Kéírás (piktográfia)

A piktografikus írás legfőbb jellemzője, hogy konkrét tárgyakat ábrázol, amelyeket vázlatosan jelenít meg. A piktogrammák nem kötődnek a nyelvhez, jelenthetnek egy szót, de akár egész mondatot is. A képjeleket nem lehet alkotórészekre, fogalmakra bontani, de teljes egészében képes volt átadni az egyes gondolatokat, a cselekvést, az eseményeket. A képírást iskolákban tanították és ezáltal egyre nőtt az írástudók száma. Így elősegítették a rajzkészség fejlesztését, aminek következtében kialakult a tiszta képírás, ami a fogalomírás kezdeti szakaszának tekinthető.

A 19. században fedezték fel, hogy az Észak-Amerikában élő indiánok, még mindig a képírást használják a feljegyzések készítésére. Egyik érdekes és legnevezetesebb példája a piktográfiának a dakota indiánok Téli krónikája, melyet 1800-tól 1870-ig írtak.

Böleynbőrrre írt Téli Krónika

A kép, amit böleynbőrrre írtak, az évek legfontosabb eseményeit rögzítik. Olyan, mint egy elbeszélés, ahol az események csigavonalban követik egymást, és olvasását belülről kifelé kell olvasni.⁸

⁸ Uo. p. 22-23.

Kr. e. 3000 körül alakult ki az egyiptomi írás, amely hieroglifikus írás. A hieroglif írás elnevezés a hieroglifa nevű írásjeleiről kapta a nevét, amely görög szóösszetétel, fordítása: „szent véset”. Az ősi egyiptomiak szerint Thot, a holdisten teremte meg az írást, és ajándékozta meg vele az emberiséget. Formáját tekintve képírás, viszont a jelölésmódja meghaladja azt. Tehát úgy fogalmazhatunk, hogy ez a képírás egyik legfejlettebb formája.⁹ Ez volt az egyiptomiak monumentális díszírása, amely a vallási szervezetek írásmódja lett, és ebből adódóan konzervatív töltésűvé vált. Legismertebb őrzője a rosette- kő. Elsősorban kőbe és fába vésett feliratokon fordultak elő, de elég sok festett jel is fent maradt például a papiruszon.

1. sz. melléklet

A mindennapi életben használt írást hieratikusnak (görög eredetű szó), vagy papi írásnak nevezték, amely a hieroglifák egyszerűsített formáiból áll, megkönnyítve a kézírást. Ennél az írásmódnál a képszerűség a háttérbe szorult. Mindez azzal magyarázható, hogy az írófelület a papirusz lett, aminek felületén sok időt vett igénybe a hieroglifák megrajzolása.

Az Kr. e. 7. században azonban feltűnt még egy változat, amit démotikus (görög elnevezés), vagy népi írásnak neveztek, amely gyorsírás jellegű, és nagy számban fordulnak elő benne az összevonások és rövidítések. A hieratikus írás egyszerűsödéséből keletkezett. Bár a hivatalnokok ezt az írást használták, de emellett a hieroglif és a hieratikus írás egyaránt használatos volt. Ebben az időben a görög kultúra már hatással volt Egyiptomra, és a démotikus írás már erőteljes görög hatást mutat. Az addig nem jelölt magánhangzók jelölésére a görögből vettek át betűket.

⁹ Hamperger Anita, Nemes Antünia, T. Zuggó Tünde: A betűk históriája Budapest 2005 p. 15-16.

Hieroglif írás			Hieratikus írás		Demotikus írás
kőbe vésvé		papiruszon			
i. m. 2900—2800	i. m. 2000—1800	i. m. 1500	i. m. 1300	i. m. 700	i. m. 400—100

Az óegyiptomi írás 3 változata

Szintén elsősorban piktográfia az írása a Mexikó őslakosainak, az aztékoknak. A képírás mellett azonban megtalálhatóak a szóírás, és néhol a szótagírás példái is. A 16. században azonban a latin ábécé vette át a szerepet.¹⁰

Az indoeurópai népek írása közül a legrégebb, az úgynevezett hettita írás. A hettiták kezdetben hieroglif jelekkel írtak, majd átvették az ékírást, de a hieroglif továbbra is nagyon elterjedt volt.

Fogalomírás (ideográfia)

Mivel az írás a mindennapi élet elengedhetetlen tartozékává vált, és a képírás értelmezése nem volt egyértelmű, és nem lehetett vele bonyolult, elvont fogalmakat kifejezni, csak egy lezárt gondolat kifejezését tette lehetővé, alakult ki a fogalomírás. A gondolatot elemeire bontották, és államilag szabályozták, hiszen a fejlődés során szükség mutatkozott, hogy a piktogramok az elsődleges jelentésen túl más összefüggésben is előforduljanak, és az államnak pontos, maradandó írásra volt szüksége. Elemei az ideogrammák, amelyek még itt sem voltak szorosan összekapcsolva valamely nyelv egyes szavaival. Ezek az ideogramok már nem konkrét tárgyakhoz, hanem a képzetekhez kötődik.

¹⁰ Kéki B. i. m. p. 40.

Az ideografikus írás a nyelv jelentéshordozó oldalához kapcsolódik, de nem jelölte a szavak nyelvtani alakját, nem függött a szó hangzásától.

A fogalomírás kialakulásához három feltétel szükséges:

1. összefüggésekben való gondolkodás, a fogalmazás
2. a fogalmazáshoz szükséges rajzolás
3. megfelelő íráshordozó

Az ideográfiában minden fogalomnak, mondatrésznek, szónak egy állandó rajz felel meg. De ezek az ábrák már szimbolikus jeleknek tekinthetők, hiszen az elvont fogalmakra nem lehetett valós képet rajzolni.

Kr. e. 3100 tájáról valók az első ékírásos emlékeink, melyet a sumérok alakítottak ki. A sumér nyelv írása eleinte képírás. A képjelek a szavak szemléltető ábrázolása, amelyek azonban nem tették lehetővé a bonyolultabb fogalmak rögzítését, ezért összetett jeleket kezdtek alkalmazni. A képek megfelelő egymáshoz rendelésével összefüggő információkat tudtak közlésre adni. A szókincs gazdagodása következtében ez az írásmód nehéz volt. Ennek okaként fokozatosan áttértek arra, hogy a képek, szimbólumok egy-egy szót, fogalmat jelöljenek. Az írásjelek egyre jobban összefonódtak a fogalmak hangalakjával. Az írás gyorsabb gyakorlata az írásmód egyszerűsödését eredményezte, amely során az ábrázolás elvontabbá vált.¹¹

Szó- és szótagírás (logográfia)

A betűhöz vezető út következő mérföldköve a szó- és szótagírás, amely kialakulását a társadalmi fejlődés tette szükségessé, hogy egy tömörebb, pontosabb, többek számára elérhető írás váltsa fel a piktografikus és ideografikus írást, mivel ezek nem tették lehetővé a szöveghű olvasást. Kialakulása a Kr. e. 2-1. évezredre tehető. Ezen írás alkalmazásával a szövegek egységesebbekké váltak, és tükrözte a nyelvek hangrendszerét és nyelvtani eszközeit is. Jelei már nem fogalmakat, hanem egy szót, illetve egy szótagot jelöltek.

A közép- amerikai népek között a legfejlettebb kultúrával rendelkező népeknek, a majáknak az írása szótagírás. Írásukban a fonetizálás is megfigyelhető, valamint minden írásjegyük kis négyzetet töltenek ki. Szintén ilyen rendszerű a lineáris B-nek nevezett krétai írás egyik változata is.

¹¹ Szántó Tibor: A betű Budapest 1965 p.10.

A sumérok fogalomírása fokozatosan szóírássá, majd kevert szó- és szótagírássá alakult, de a betűírásig nem jutott el. Kifejezetten fonetikus írássá a Kr. e. 2. évezredben formálódott az észak-föníciai kereskedő városokban. Tőlük tanulták az akkádok, akiknek a nyelve különbözött a sumérokétól, ezért saját nyelvükhöz kellett igazítaniuk. Később Elő-Ázsia valamennyi népe közt is elterjedté vált. Ekkor alakult ki a kvadrátaírás, mely napjainkban is használatos a zsidók vallásos és világi irodalmában.

Az ékírás megfejtése Grotefend és Rawlinson nevéhez fűződik. A fiatal német gimnáziumi tanár, Grotefend tette meg az első komoly lépéseket a megfejtés felé. 1802-ben úgy vélte, hogy azonosította a perszeopoliszi ékírásos feliratokat, s jó néhány értelmezése helyesnek is bizonyult. Elkészítette a maga óperzsa ábécéjét. Az óperzsa ékírás teljes megfejtésének eredménye Rawlinson nevéhez kapcsolódik, ami az 1840-es években látott napvilágot.¹²

Az egyik legrégebbi írás, amit ma is használnak, a kínai írás. Eredetileg képírás jellegű volt, s jelei segítségével a tárgyak, és élőlények valós képét igyekeztek visszaadni. A fejlődés során megnőtt az ábrázolandó tárgyak és fogalmak száma, az írás bonyolódott, így hamar elvesztette képszerűségét, a jelek szimbolikussá váltak. Ennek ellenére sem tértek át a betűírásra, mely a nyelvük sajátosságával magyarázható, mivel a kínai nyelv egyszótagú szavakból áll, és nem ismerték a ragozást, és nincs nyelvtani alaktana sem. Egy-egy szónak több jelentése is volt, s ezek közt a hanglejtéssel tettek különbséget. Teljes jelkészletükben előforduló jelek száma, minden kapcsolási lehetőséget figyelembe véve, eléri a 44000-et. Kínában az nem tekinthető analfabétának, aki legalább 1500 jelet ismer. A mindennapi élethez azonban körülbelül 3000 jel szükséges. A jelek kilenc alapvonal kombinációiból épülnek fel, egyes jelek akár huszonnyolc vonalból is állhatnak. Elsajátítását a jelek nagy száma mellett tovább nehezíti, hogy különböző nyelvjárások alakultak ki. 1956-ban kísérletet tettek egy egységes írásrendszer kialakítására, melyet a latin betűs írás bevezetésével próbáltak elérni, ehhez azonban szükséges lett volna a nyelvi egység megteremtése. A reform csak annyiban hozott változást, hogy a mindennapok írásában kötelezővé tették, hogy a sorok vízszintesen haladjanak, balról jobbra.

Nagy hatással volt a kínai írás a japán írás kialakulására, hiszen a 4-5. században a japánok a gondolatok rögzítésére a kínai szójeleket használták, pedig nyelvük különböző volt. Míg a kínai ragozatlan, a japán ragozó nyelv. A 8-9. században azonban kialakították saját írásukat a kínai írásból, felhasználva a hangértéküket. Ez a hiragana, amely kurzív jellegű szótagírás,

¹² Andrew R. i. m. p. 74-79.

mellyel a ragokat, névutókat, igekötőket írják. Ez tette lehetővé a nemzeti irodalom kialakulását. A 11. század végén létrehozták a kataganát, mely szintén szótagírás volt. Ezzel írják például a külföldi földrajz neveket, személyneveket Mindkét írás jellemzője, hogy 71-71 jelből áll. Volt még egy harmadik írásrendszerük is, amit kanjinak neveztek, mely a kínaiaktól átvett fogalomjelölő írásjegyeket tartalmazta. Ezt használták a fogalmak lejegyzésére.¹³

Betűírás

A nyelv állandó gazdagodása következtében, a felfedezett földrajzi helyek és újonnan létrejövő családok neveinek rögzítése egyre bonyolultabbá vált. Mivel a beszélt nyelv hangokból tevődik össze, és az írás a piktogramok, illetve ideogramok használatával történő írás nehézséget okozott, ezért a probléma megoldására már az ókori ember is azt vélte jónak, ha a jelek a hangokra utaljanak. A kulcs az akrofónia elvének alkalmazása, amikor csak a kezdőhangokat olvassák össze, ami tehát csak a szavak hangalakját rögzítik.

A betűírást, több mint 3000 éve használja az emberiség, és a történelem folyamán körülbelül 400 különböző írásrendszert tudunk elkülöníteni. Kialakulásuk önálló, de hatottak egymásra.

Az első betűírás kialakulása a Sínai-félszigeten élő ósémiták nevéhez fűződik. Az úgynevezett protosínai írás a történészek szerint az egyiptomi hieroglif jelekből, majd az akrofónia elvét használva a Kr. e. 1500 táján alakult ki. A 32 jelből álló betűírást, amely már a mássalhangzókat is jelölte, Alan Henderson Gardinernek sikerült megfejtenie.

Ennek hatására állították össze a föníciaiak a saját ábécéjüket a Kr. e. 12. században, mely 22 betűből állt. A föníciai írás mássalhangzóírás, és a szavak jobbról balra követték egymást. Sokáig folyamatosan írtak, nem használtak szóközöket, később azonban kisebb vonásokat, pontokat használtak az elkülönítésre. Írásukat az arámiak is elsajátították, később azonban kialakították a saját írásukat, melyet a héberek, arabok és indiai népek is átvettek.

A Kr. e. 9. században a görögök átvették a föníciaiak írását, és saját nyelvükhöz igazítva tovább fejlesztették azt. Írásukban már a magánhangzókat is alkalmazták, tehát tiszta fonogrammatikus írásról van szó. Több változata alakult ki a különböző tartományokban, mivel a görög állam nem volt mindig egységes. Ezek közül a legfontosabb a dór és a keleti, ión írás, melyek közül az utóbbi vált a görög hivatalos nyelvévé. A klasszikus görög

¹³ Kéki B. i. m. p. 70-71.

alfabétum kialakulása a Kr. e. 4. századra tehető. Sok köszönhető nekik az alfabétum fejlesztéséért, hiszen ők jelölték először a magánhangzókat.

A görög írásnak különböző típusai alakultak ki. Az úgynevezett klasszikus görög alfabétum, vagy más szóval az ógörög kapitális írás a Kr. e. 4. század óta nem változott. A betűi egymagasságúak és egymástól izoláltak, azaz nincsenek összekötve. Az ógörög kurzív betű a Kr. e. 5. században vált a mindennapi gyakorlat írásává. Betűi jellemzője, hogy megdőltek és már nem izoláltak. A Kr. e. 3. századból való az ógörög unciális betű, melyek egymagasságúak, kerek formájúak és izoláltak. Ezek mindegyike csupa nagybetűből állt, azaz a betűk egyméretűek, egymagasságúak voltak, hiszen a kisbetű, az ógörög minuszkulák csak a 9. században tűntek fel. A középkorban ezzel közvetítették az ógörög irodalmat Európa népei számára.¹⁴

A szlávok ábécéje a kereszténység felvételével egy időben alakult ki, melyet Konstantin és Metód vitt számukra. A glagolita írás a kisbetűs görög írás alapján (görög minuszkula) hozta létre Konstantin, a bizánci császár papi képzettségű udvari embere. Mihály bizánci császár parancsára elkezdett dolgozni a szláv írásbeliség megalkotásán a 9. században, testvérével, Metóddal együtt, aki a bizánci birodalom egyik szláv lakosságú tartományának volt a kormányzója. Az ógyházi szláv nyelv tehát a középkorban született meg a görög és latin mellett. 40 betűje közül 29 a görögből ered, melyek szögletesek, nincsenek összekapcsolva, de szorosan egymás mellett vannak. Írásukat rövid ideig a csehek és a lengyelek is használták, de a latin, illetve a cirill kiszorította.

A cirill írást hivatalosan először Bulgáriában vezették be szintén a 9. században. Vonalvezetését tekintve egyszerűbb, mint a glagolita. A görög unciálisból fejlődött ki az új szláv írás. 43 betűje közül 24 görög unciális, 5 glagolita, 14 pedig saját tervezésű. Az írástörténészek szerint megszerkesztését Kliment nevéhez kötik, aki Metód tanítványa volt. A bolgárok, szerbek, ukránok, románok írása is ez volt. Azzal magyarázható, hogy a görög keleti vallást vették fel. Az utóbbiak azonban 1863-ban hivatalosan áttértek a latin nyelvre.¹⁵

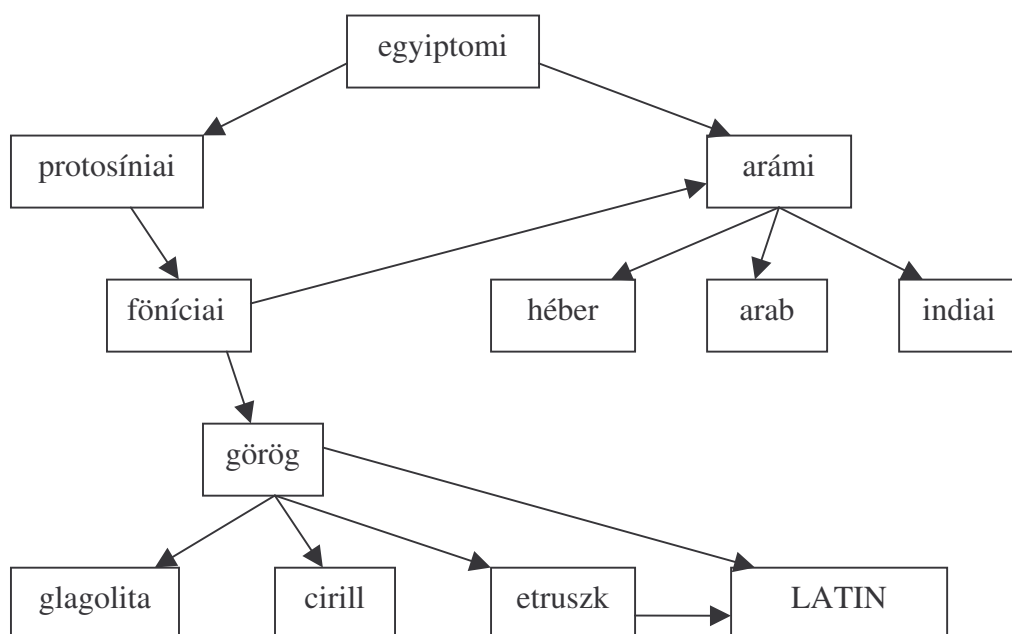
A latin írás a görög és etruszk írás együttes hatására alakult ki. Az etruszkok eredetéről nem sokat tudunk a fent maradt emlékek ellenére, de ábécéjük a görög írásból származik, amit egy ásatás során előkerült lelet alapján azonosítanak annak, mely még nagyon kezdeti szakasról tanúskodik. Az elméletet a görög és az etruszk betű közötti hasonlóság, valamint az etruszk

¹⁴ Szántó T. i. m. p. 19.

¹⁵ Kéki B. i. m. p. 114.

írás sorvezetése támasztja alá, mely szintén jobbról balra haladt, hasonlóan, mint a görögöknél a korábbi időkben.

A betűírások kialakulásának folyamata

III. fejezet

A latin írás

A világ legelterjedtebb írásrendszere a latin írás, amely több mint 2500 évvel ezelőtt alakult ki. Alapjául a görög írás szolgált, melyet a rómaiak is átvettek a Kr. e. 7. század táján, amikor a latin településeket várossá egyesítették. Ugyanis miután a rómaiak kivívták függetlenségüket az etruszkokkal szemben, egy erős államszervezet alakult ki, ahová fokozatosan beáramlottak a görög kultúra érdekei. Ezáltal a római birodalom akaratlanul is a görög kultúra fenntartója lett.

Hosszú századokon keresztül úgy vélték, hogy a latin betű közvetlenül származik a görögből, viszont a későbbi kutatások megcáfolták ezt a gondolatot. Ennek alapjául Theodor Mommsen német történész vizsgálódása nyújt alapot. Amikor 1882-ben a rómaiak írásával foglalkozott, akkor fogalmazódott meg benne, hogy valójában párhuzamos átvétel történt, ami azt jelenti, hogy az etruszok és a görögök írása egyidejűleg hatott a latin betű kialakulására.¹⁶

Az írás jellege és használata történeti körülményei alapján a latin írás kialakulását hat korszakra oszthatjuk, melyek az alábbiak:¹⁷

- I. Római írások kora i.e. VI. századtól - i.sz. VI. századig
- II. Regionális írások kora VI. századtól – IX. századig
- III. Karoling- íráskorszak IX. századtól – XII. századig
- IV. Gótikus íráskorszak XII. századtól – XV. századig
- V. Humanista íráskorszak XV. századtól – XVI. századig
- VI. Újkori fejlődés XVII. századtól-

Ezen korszakok mindegyikének megvan a maguk sajátos jellege és uralkodó írásfajtája. A latin ábécé eredetileg 21 betűből állt, melyek a következők voltak: A, B, C, D, E, F, Z, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X.

A Kr. e. 4. században a Z betűt kihagyták, mivel a Z és S betű között jelentéktelen eltérés volt. A Z és Y betűket a rómaiak a Kr. e. 1. században vették át a görög ábécéből. Mivel ekkor már a G betű - melyet a Kr. e. 3. században vezettek be- elfoglalta a Z kezdeti helyét, ezért a betűsor végére került. A J betű a 7. században került az I és K közé, mikor az I magán- és mássalhangzó értéke között különbséget tettek. „Az U, az 5-8. század közötti időben az

¹⁶ Kéki B. i. m. p. 95-96.

¹⁷ Jakó Zsigmond - Radu Manolescu: A latin írás története Budapest 1987 p. 141.

unciális jelként formálódott a V-ből, azóta lett az U magánhangzós jel.”¹⁸A W betű 2 V összekapcsolásából alakult ki a 11-12. század folyamán. A legrégebbi latin betűs emlék, a praenestei fabula a Kr. e. 6. századból.

A latin betűk formája kezdetben merev és szögletes volt, hasonlóan a föníciai, görög és etruszk elődeihez, de fejlődésük párhuzamosan haladt. A századok múlásával azonban a rómaiak kezén jelentős változás figyelhető meg. A vonalvezetés tiszta és világos, a határozott rajzú, vastag és vékony vonalakkal álló betűalakok a jellemzőek.

A római írás a Kr. e. 3. században vált teljessé, s innentől kezdve alakultak ki a különböző írástípusok is, mint a kapitális (capitalis epigrafica), unciális, félunciális írás. A kapitális írás a nevét onnan kapta, hogy a kora középkorban ezzel írták a kódexekbe a címeket, iniciálékat, illetve a fejezetek első sorát, a legfontosabb szövegrészeket.¹⁹ Kezdetől fogva papiruszon és pergamenen egyaránt könyvírásra használták.

Mai fogalmaink szerint ez a nagybetűs írás, mely jellemzője, hogy egyforma magasságúak, mivel a betűket két párhuzamos vonal közé illesztették, és a betűk mértani szabályosságot mutatnak, gondosan formált, egyenletes méretű majuszkulák, ami az írásnak ünnepélyes hangulatot kölcsönzött. Ebből alakult ki a capitalis epigrafica monumentális a Kr. e. 1. század és a Kr. u. 2. század között, melyet az emléktáblák őriznek. Ezzel egy időben használták még a szintén ünnepélyes actuariat, vagy más néven a rusticat, amely szintén a capitalis epigrafica fajtája. Ezen típus szintén a majuszkulákat használta, de méretüket tekintve már kevésbé voltak egyenletesek. Jellemzője, hogy a magasságuk nagyobb volt, mint a szélességük. A capitalis epigrafica a reneszánsz korban került újra használatba. A kódexekben használatos kapitális írásnak két típusa különböztethető meg. Az ünnepélyesebb változat betű formájai a capitalis epigrafica monumentálissal, az egyszerűbb változaté a capitalis epigrafica actuariaival mutat hasonlóságot.

¹⁸ Szántó T. i. m. p. 23.

¹⁹ Jakó Zs. - R. Manolescu i. m. p. 143.

ETQUIDAM SEROSMI BER NI
TERUGILANI FER ROQUEEN
INTERALONGUM CANIUS AG
UTO CONIUNXTER CUR & AUI
DUICIS MUSTVULCANOFTFOL
LIS UNDA MTECIDI DESI
ATRUBICUNDACERESMEDIC
ETMEDIOIOSIA SAESTUIERI
NYDUSARA SERENUDUSMU

Capitalis rustica 5. századból

Szintén ebben a korban alakult ki a quadrata írás is, melynek az elnevezése onnan származik, hogy betűit egy képzeletbeli négyzeten belül helyezték el, amiből következik, hogy a magasságuk és szélességük azonos volt.

SSIDSCUMBEREPICT
NEAEMIRANTURIULU
TUSSIMULATAQUEUE
CROCEOUELAMENAC
AESTIDEUOTAFUTURA
EQUITARDESCITQU

Capitalis quadrata

Elsősorban kódexek, könyvek írásánál használták az időszámításunkat megelőző századokban. Az i. sz. 1. századában ezt a sok helyet igénylő, széles betűtípust váltotta fel a rusztika, amely jellemzője a kissé nyújtott, karcsú és könnyen formálható betűfajta, amely kialakulása azzal magyarázható, hogy a quadratara jellemző merev, mértani vonalak írása fárasztó volt, ami szükségessé tette a gömbölyűbb formák kialakulását.

A kapitális írás különböző változatait elsősorban világi tárgyú szövegekhez használták.

Az 4. századtól kezdve azonban felváltotta az unciális írás, melyet vallásos tartalmú művek másolására használtak, de a kapitális továbbra sem ment feledésbe. Még századokon keresztül használták címerek írására, az egyes szavak kiemelésére is, később azonban használatuk egyre ritkábbá vált, és végül eltűntek, vagy más rövidítési formákká alakultak. Az unciális írás a capitalis actaria betűinek lekerekítéséből alakult ki, ezáltal a gömbölyded formák lehetővé tették, hogy az írás gyorsabbá váljon.

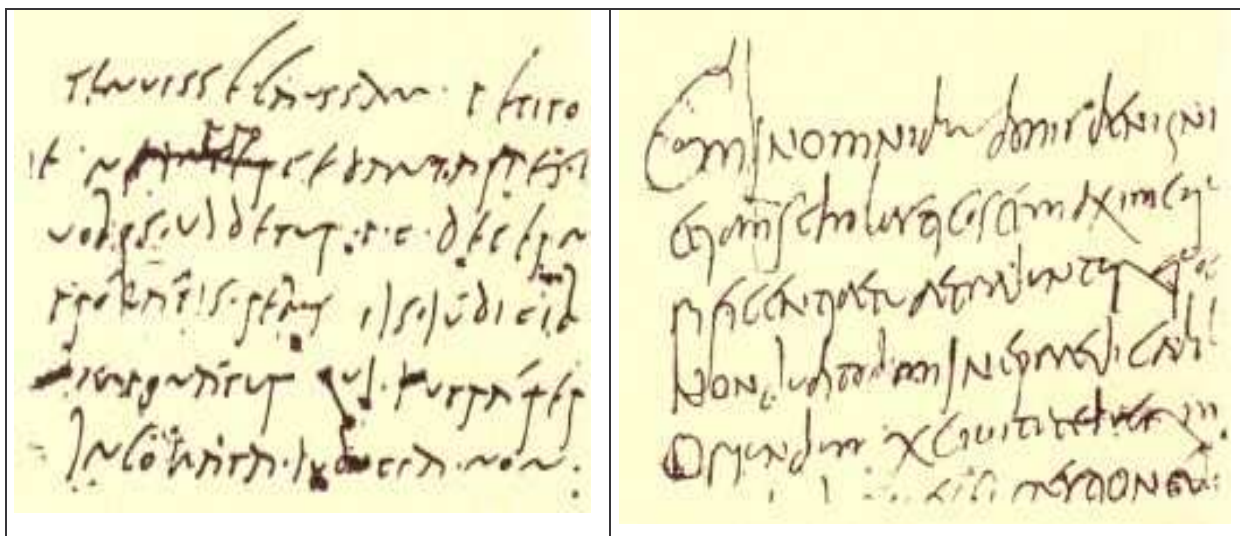

Unciális írás

Ez az írás is majuszkula írás, hiszen a betűi még a kétvonalas rendszerben helyezkednek el. Kezdetben csak könyvírásra használták, majd a 4. századtól kezdve megjelennek a feliratokban is. A 6. századtól kezdve már ezt használták a kódexek írásához is. Ezt a típust a 8. században váltotta fel a karoling minuszkula, és a 11. század végére már az utolsó unciális betűk is eltűntek a kéziratokból.

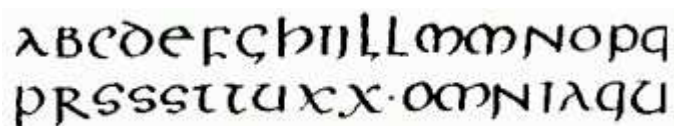
A római társadalom fejlett gazdasági, politikai és művelődési életének változatos írásigényeinek kielégítésére jött létre a kurzíva, a folyóírás, amely gyors és könnyed betűvetést tett lehetővé. Ezáltal nyílt lehetőség, hogy magánfeljegyzéseket, leveleket, iskolai szövegeket írjanak papiruszra, viaszos táblákra, vagy a falra. Fő jellegzetessége a gyors vonalvezetés, és a betűk gyakori kapcsolódása, hanyag formája, egyenetlen magassága. Teljes kialakulása a Kr. e. 1. évszázadára tehető. A régebbi kurzíva a capitalis actaria betűinek leegyszerűsítése és gyorsabb írása révén alakult ki, amely során sokszor olyan egyszerűsítések történtek, hogy nem lehet felismerni az eredeti betűket. Ennek oka, hogy mivel ebben az időben a szövegeket viasztáblára írták, az anyag azt tette szükségessé, hogy a betűket egyenes, vagy legfeljebb enyhén hajlított vonalakból alakítsák ki. Így a betűk gyakran vonaltöredékekből álltak. Ez az írás nehezen olvasható, és összehatásában nem tetszetős. A 3. század végétől figyelhető meg ezen kurzíva egyszerűsödése. A római kurzíva új változatára jellemző a hosszú és rövid betű, mely már négy képzelte párhuzamos vonal között helyezkedett el. Ekkortól nőnek meg a ligatúrák száma is, mely segítette a majuszkulás formák minuszkulává válását. Az ekkor kialakult és ma is használatos és elterjedt ligatúra az et betűfűzés: &.²⁰

²⁰ Jakó Zs. - R. Manolescu i. m. p. 145-146.

Régebbi és újabb római kurzíva

A harmadik típus, ami a 4. század folyamán alakult ki a féluncialis (semiuncialis), mely az uncialis és a kurzív között helyezhető el, mivel mindkét írás jellegzetességét képviseli. Az uncialisból származnak a majuszkula betűk, azok kerek formája és az írás gondos jellege, míg az újabb római kurzívából a minuszkula betűk és a folyóírásra való törekvés, melyek befolyása ebben a században még érződik. Az 5. században azonban már a kialakult semiuncialis írást használták, mint könyvírást, mint vegyes írást. De az uncialis típus még századokon át megfigyelhető mellette. Ebben a korszakban mindinkább az volt a törekvés, hogy könnyen és gyorsan végezzék az írást. A féluncialis feltűnésével az uncialis írásig jellemző egyenlő magasságú betűket felváltja a különböző magasságú, minthogy egyes betűknek alsó és felső szárú van. Ezek beleérnek az írásközökbe, a messze álló sorokat összekötik egymással.

Féluncialis

Ebben a században zajlott le a népvándorlás első nagy hulláma, ami az íráskultúra hanyatlásához vezetett Európa területén. Az írásbeliség fenntartása az ír és brit szerzeteseknek köszönhető, akik kolostorokat alapítottak és vándorszerzetesek által terjesztették, honosították meg a 6. századtól jelentős írásmódnak számító az ír féluncialist (inzuláris írás), mely nagy

hatással volt az európai írások kialakulására.²¹ Szintén jelentős még a 7-8. században kialakult Meroving- frank félunciális típus is, amely a karoling minuszkula előképe. Ezen típus nemzeti változatai a longobárd, a nyugati gót és az angolszász félunciális.

Ezek a változatok nem nevezhetőek kisbetűs írásnak annak ellenére sem, hogy egyes betűiken bekövetkező változások már utalnak a fejlődés irányára. A négy vonal közé illeszkedő kisbetűs írás csak a 8. század utolsó évtizedeiben alakult ki.

Összegezve tehát az ebben a korban kialakult betűk jellemzője, hogy vastag és vékony vonalak váltották egymást, amivel ritmust vittek a sorokba és nemcsak a mértani szabályosságra figyeltek oda, hanem a képzelőerőnek is teret engedtek. A betűket tovább díszítette a száraz sajátos lezárása is. S már itt, ebben a korszakban, a Kr. e. 3. században megjelenik a szóközöket jelölő pontok használata, melyek előtt az írás folyamatosan történt, a szavak elválasztása nélkül.²²

A 6. század történeti eseményei, a népvándorlás, az új népek alakulása, a római birodalom bukása hatottak a latin írás további fejlődésére. Bár a latin maradt továbbra is az alap, de a germán népek betelepülése következtében szavakat vettek át tőlük. A regionális korszakban a katolikus egyház ragaszkodott a latinhoz, viszont az újonnan létrejövő államok létesülése új írások kialakulását jelentette, melyek hatottak a latin írás fejlődésére. Ezek elsősorban a félunciális és a minuszkula kurzivából fejlődtek ki.

Úgynevezett prekaroling írások előzik meg a Karoling- kori írás teljes kialakulását, melyek azonban időponttól, országtól, régiótól, az írás, mint műveltség fokától függően különböző változatokban jelennek meg még a 9. század előtt. A karoling minuszkula egy hosszú előkészítő folyamat után jelenik meg, hasonlóan a többi írásfajtához. A Karoling birodalom és a feudális rend megszilárdulásával újabb lendületet vett a latin írás romlásának leküzdése. Az írásreform gyorsan elterjedt a gallo - frank tartományokban, Hispániában, s Itália majdnem egész területén a 11. század végére. A fennmaradt emlékekben továbbra is fellelhetőek a régebbi időből származó unciális és félunciális írások is. A karoling- reneszánsz idején, a 8. századba, felerősödött az igény a könnyebb és gyorsabb betűvetésre, a gyorsabb írásra. A szöveg írásához karoling- minuszkulát használtak, melyek betűi kerek szabályosak voltak, s egyes betűk annyira függetlenedtek egymástól, hogy semmiféle kapcsolat nem állapítható meg közöttük. Összhatását tekintve fegyelmezett, könnyen olvasható. A latin írás kisbetűinek kialakulása egy angol szerzeteshez, Alkuin nevéhez fűződik.

²¹ Kéki B. i. m. p. 100.

Ubi puellam duodecennem ab
uteromutam curavit
Ubi oleum subter benedictio
necruit campulla cum o
leo quod benedixerat super

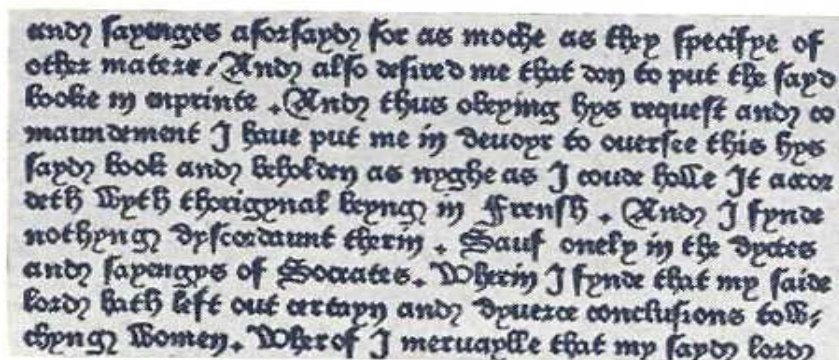
Karoling minuszkula

Jól ismerte az Európa területén használt írásmódokat. Így az inzuláris írásból kiindulva és figyelembe véve az írás európai fejlődését hozta létre az új betűformát. Innentől kezdve a könyvírás és a másolás során, a fejezetcímeket csupa nagybetűvel írták, a szöveget pedig a jól olvasható kisbetűkkel. A 9. századtól fokozatosan alakult a karoling- minuszkulából a gótikus írás, amely Közép-, Kelet- Európa területén gyorsan kiteljesedett, amely a városi élet és a kereskedelem újraéledésével, a központosítással, a felfokozott társadalmi igényekkel magyarázható. A karoling- minuszkula kerek formái megtörtek, és ezáltal már nem lehetett gyorsan írni, így rövid időn belül kialakult a gót kurziva, azaz folyóírás, amely leginkább hasonlít a mai kézírásunkra.

A 12. század és a 15. század között több típusa is kialakult, de alapvetően két fő típust különböztetünk meg. A texturát és a notulát, ami nem más, mint a könyvírás és a folyóírás. A textura jellemzője a vastag vonalvezetés, egymástól független és szabályos, egyenlő méretű betűk, melyek szabályos térközökkel követik egymást. Ez még karoling örökségnek vélhető. A notulát, a gótikus korszak kurzíváját a szabad vonalvezetés, a sok betűkapcsolat jellemzi, melyet kezdetben csak oklevélírásnál használtak, de később a könyvírás formájává is válik. A szöveget folyamatosan írták, a toll felemelése nélkül. A gótikus folyóírás a 13. század folyamán alakult ki, melynél a száraz vékonyabbak, a szögletek kevésbé élesek, a szárazakat gyakran két vonással írták, így a betűk alakja háromszögletű, illetve kör alakú vonalakba mennek át. Gyakori a rövidítések használata, s ezek a kurzívában sokszor a betűkkel egybeírva mutatkoznak.²³ A két típus elemeinek a keveredéséből jött létre a bastarda, amelyet elsősorban könyvmásolásra használtak.

²² Uo. p. 98.

²³ Jakó Zs. - R. Manolescu i. m. p. 162-163.

Bastarda írás

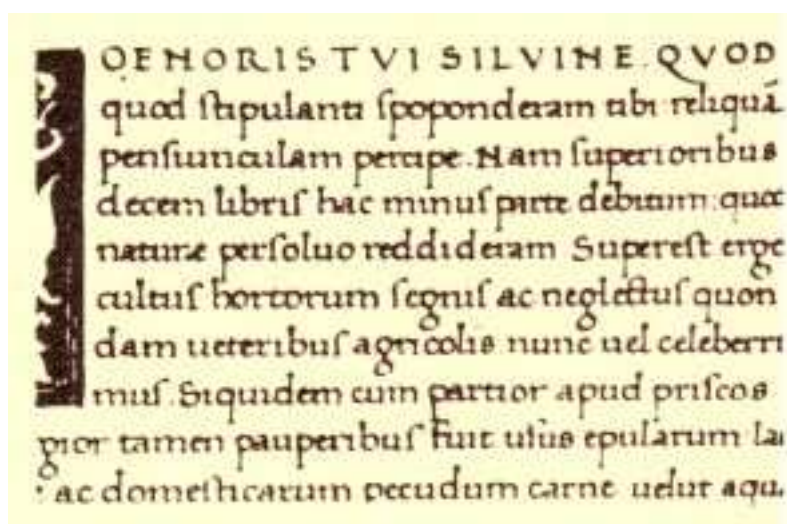
A könyvírás a gótikus kalligráfia legjellegzetesebb sajátosságait testesíti meg. A 13. században kezdődött a differenciálódása, mely eredményeképpen kialakult a gyöngyírás, amelynek betűi kis méretűek voltak, és elsősorban Biblia- kódexeket írtak velük. A kicsi betűi lehetővé tették, hogy nem nagy terjedelmű, zsebkönyvszerű dokumentumok készüljenek. Ennek a korszaknak a nagy előrelépése, hogy már nemcsak a mondatokat, hanem a tulajdonnevek kezdő betűjét is nagybetűvel írták.²⁴ Használtak még úgynevezett fél nagybetűket is, ezekről azonban nehéz megmondani, hogy igazából kis- vagy nagybetűk- e, valamint rövidítéseket is, melyek a gyakorlati szükségletekből keletkeztek, hiszen általuk nem csak helyet lehetett megtakarítani az íróanyagon, hanem időt is nyertek használatukkal. Alkalmazásuk azonban nem volt egyszerű, hiszen feloldásukhoz ismerni kellett a rendszereket és a fontosabb szabályokat. A leggyakoribbak ebben, a 13-14. században voltak. Ebben a korszakban válik az írás igazán társadalmi eszközzé, s ekkor már az írás igazán gyakorlativá vált, használata pedig általános lett.

Az elvilágiasodás következtében megnőtt az írástudók száma, s a gótikus írás bonyolultsága nem elégítette ki az egyre szélesedő társadalmi igényeket. Hiszen az írásképek olvashatósága nehéz volt a szűk sortávolság és a betűk tömör mérete, és zsúfoltsága miatt. Felmerült az igény, egy egyszerűbb, és áttekinthetőbb írásmód felé, mely ugyanakkor jelentkezett, mint mikor a humanizmus kibontakozott. A humanisták rajongtak az antik ideálokért, ez az oka annak, hogy a feledésbe merült karoling- minuszcula betűit felújították, és ismét használták. Írásuk szép, olvasható és könnyen elsajátítható. Csúcspontját azonban a könyvnyomtatás feltalálása jelentette.

²⁴ Uo. p. 163.

Mára már általános tényként elfogadott, hogy a humanista írás a 14-15. század fordulóján formálódott ki Firenzében. Itt kell megemlíteni Niccolo Niccolit az egyik legnevezetesebb humanistát, aki az első firenzei kalligráfikus iskola megalapítója, Francesco Paggió Bracciolinit, aki pedig a levélírás, a humanista kurzíva első szépírója, valamint Ambrogio Traversarit, a humanista könyvírás első műhelyszabályait fogalmazta meg.²⁵

A humanista írásnak is két típusát különböztetjük meg, a könyvírást és a folyóírást. Az előbbi nem más, mint a 10-11. századi antiqua. Ezt a betűtípust másolták hűen és pontosan a humanista scriptorok, oly annyira, hogy csak nehezen lehetett megkülönböztetni a 15. századi szép könyvírást, a valódi karoling kézirattól. A 15. század közepére azonban elérte a legnagyobb tökéletességét, de végső sikerét a könyvnyomtatás hozta meg.

Humanista antikva

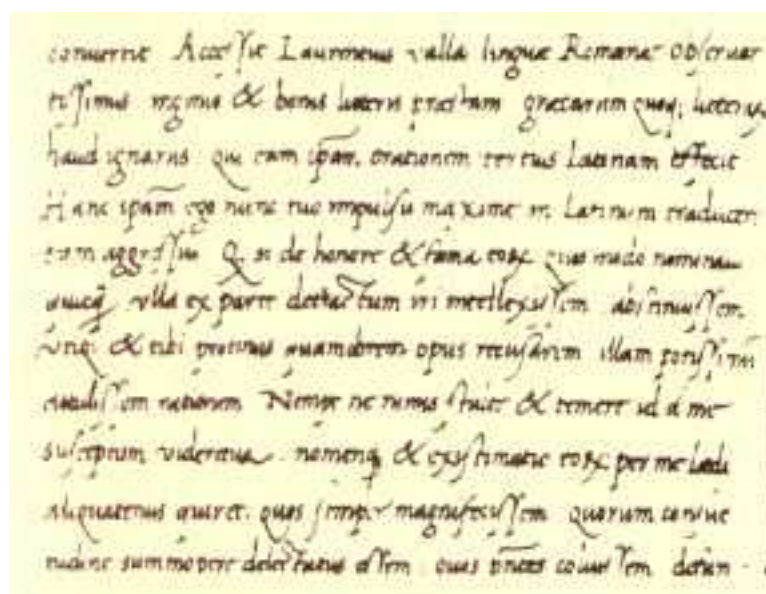
A humanista kurzíva (használati-, folyóírás) is ebből alakult ki, úgy hogy a betűsor jobbfelé dőlésével a betűformák egyszerűbb írását tette lehetővé. Ennek eredménye lett a világos, szép, folyamatos írás, amelyre a humanista betűmetszők mintaként tekintettek.

Ezek közül kiemelkedő Aldus Manutius velencei könyvnyomtató, aki bevezette a latin betű kurzív formájának használatát a nyomdászatba, amellyel megszületett a kurzív nyomdabetű. Első emléke az 1501-ben megjelent Vergilius- kötet. A könyv nagy tetszést aratott, és ezáltal

²⁵ Mezey László: Paleográfia Budapest 1962 p. 52.

a 16. századi nyomdai gyakorlatban általános használatúvá vált.²⁶ Kezdetben csak latin betűs szövegek nyomtatásához használták, később azonban nemzeti nyelvű kiadványokat is jelentettek így meg.

A humanista kurzíva sajátos változata a kancelláriai írás, melyet a karoling- minuszcula és a gótikus folyóírás elemeiből hozták létre. A formáját az írástechnika változásának köszönheti. A másolók által használt hegyes tollnak köszönhetően kerek betűket lehetett formálni. Legjellegzetesebb sajátosságai a lendületesen nyújtott, erősen jobbra dőlő, jól olvasható, nagyméretű betűk.²⁷

Humanista kancelláriai írás

A 16. századtól a pápai államtitkárság írása lett, és a pápai diplomáciai tevékenység által vált ismertté.

Az újkori német fejlődés a 16. századtól három gótikus írástípust örökölt, amelyeket aztán tovább fejlesztett. A fraktur a könyvírásban, a kancellára írást az oklevelezésnél és az újszerű folyóírást a mindennapi életben. A fraktur a 16. század elején alakult a textualis és bastarda elemeinek vegyítéséből, hogy korszerű díszírássul szolgáljon könyvek másolása és nyomtatása céljaira. Merev, ünnepélyes írás a fraktur, túlzott díszítésekkel, amelyen a barokk hatás lazított némileg.

²⁶ Kéki Béla: Az írás története Budapest 2000 p. 121-122.

Miután az irodalmi szövegek kézzel való sokszorosítása lényegében megszűnt, frakturt főként oklevelek kezdősorában, címek írásában, szövegrészek kiemelésre használták. A kancelláriai írás lényegét nézve ünnepélyesebb oklevelek és akták kiállítására szánt gondos és némileg díszített kurzíva. A betűszárak lekerekítettek hegyesen megtörtek, illetve alul nagyívbén elhúzóztak.

A fraktur írás

A polgárság politikai szerepének növekedése, a kereskedelem fejlődése következtében Nyugat-Európa területén egyre gyorsabban szilárdult meg a latin betű használata a 17. század második felében. Ennek következtében azonban a betűk rendezetlenné váltak, s veszélyeztették az olvashatóságot. Az európai latin írás ennek a századnak a végére vált teljessé, amely a középkorban az egyetemek által elindított folyamat eredményeként következett be. Ugyanis ezeknek az intézményeknek jelentősége abban rejlik, hogy az ott tanult diákok által gyorsan ismeretessé vált, és terjedt el a latin írás. Az írás iránti igény növekedését a városi élet, a távolsági kereskedelem, a központosítás segítette elő. A 17.

²⁷ Jakó Zs. - R. Manolescu i. m. p. 178.

század végével kezdődő korszaknak a német lakosságú területek kivételével a humanista kurzíva lett a fejlődés alapja. Miután Franciaország, Hollandia, Anglia, Svédország, Norvégia és Dánia is áttértek a gótikus folyóírásról a humanista kurzívára, a nyelvek szerint különböző írásformák használata csupán német területeken maradt meg. Ugyanis az egyes országok helyi fejlődése következtében regionális változatok jöttek létre, melyek országhatáron belül voltak jellemzőek.²⁸

A 17. század közepén a francia mintaképek nyomán a német kancelláriai írásokat is kezdték könnyedebben és lendületesebben jobbra dőlve írni. A német írásnak is nevezett újkori német kurzíva a 16. század folyamán alakult ki a gótikus notulából. A könnyed vonalakból szorosan összefűzött betűk jellemzik. A szavakon belül a betűket finom hajszálvonalak fűzik össze. A 18. század közepén azonban a betűket már a maihoz közel álló formához megfelelően hurokkal fűzték össze. Az újkori német gótikus írások közül a kancelláriai íráson és kisebb mértékben a kurzíván szintén kimutatható a humanista írás hatása. A 18. században az antikva Németországban is kezdte háttérbe szorítani a frakturt mind a kéziratok munkájában, mind a könyvnyomtatás területén.

Az új korban már francia, angol, skandináv, vagy német gótikus írásról beszélünk, amikor áttértek a gótikus folyóírásról, a humanista kurzívára. Jellemző típusa e korszaknak az antikva és a kurzíva volt, melyet a nyomtatás elterjedése szilárdított meg. A folyóírás is ebben az időben öltött a maihoz hasonló formát.

A 19. század végére pedig már az írás teljesen egyenrangú eszköze lett a társadalmi közlésnek az előbeszéd mellett.

A latin írásnak voltak úgynevezett segédrendszerei, mint például a rövidítések, melyekkel időt és íróanyagot lehetett nyerni. A rövidítéseket bizonyos rendszer szabályai szerint végezték, melyek feloldásához ismerni kellett a rendszereket és legfontosabb szabályokat. A kutatások szerint már rómaiak korában is kialakultak ilyen rendszerek, amikor is a csonkolást, összevonást használták rövidítésként. A csonkításos rendszer lényege, hogy a szót, annak csak az első betűjét képviseli. A rómaiaknál ez tekinthető a legrégebbi rövidítési módnak. Az 5- 6. században, az összevonásos rövidítések voltak a jellemzőbbek, amely során egy vagy több betűt is elhagytak, de a kezdő- és záróbetűt meghagyták. Elterjedése azzal magyarázható, hogy az egyházi szövegek hivatalos scriptorai jogi, történeti és irodalmi szövegeket is használtak. Használatuk elsősorban a 13- 14. században vált gyakorivá a kéziratokban, de a

²⁸ Jako Zs.- R. Manolescu i. m. p. 183-184.

gótikus kor kódexeiben is, mert a gótikus korszak írástudói arra törekedtek, hogy minél rövidebb idő alatt, minél több kódexet szerezzenek maguknak. Velük ellentétben, a humanisták inkább a minőségre törekedtek, ezért kerültek a rövidítések használatát, de nem merült feledésbe használatuk. A rövidítések azonban alakultak még ki egyezményes jelekből és betűfűzésből is.²⁹

Szintén a segédrendszerek között kell még megemlíteni a Tiro-féle jeleket, amelyek az egyszerűbb írás érdekében alakultak ki a római kurzíva betűiből. A rendszer jelei egy fő- és egy segédvonalból tevődtek össze. Megfejtésükhöz azonban olyan dokumentumok szükségesek, melyek a jelentésükkel együtt tartalmazzák az összes jelet.

Ma a latin nyelvet holt nyelvként tartjuk számon, de a világ számos nyelve vett át valamit belőle. Ennek okaként azt is említhetjük, hogy a latinokat minden oldalról fejlett kultúrájú népek vették körül. A nyelvet átvették a magyarok, a finnek, az észtek, a lengyelek, csehek és még számos európai nép is. Európában csak azok a szláv népek írnak más írással, amelyek a kereszténységet Bizánctól vették át. Ilyenek például az oroszok, a szerbek, bolgárok, akik írása a cirill írás, ami szintén a görögből származik.

²⁹ Uo. p. 202.

IV. fejezet

A latin írás térhódítása

A latin írás gyorsan elterjedt Európa nagy részén. A latin betű térhódítása egy lassú, de megállíthatatlan folyamat.

A germánok írása etruszk eredetű volt. A germán rúna ábécé eredetileg 24 betűből állt, de kialakult ennek egy 16 betűs, északi, norman ábécének nevezett változata is. Az ősgermánok írását tanulmányozva, az elemzők körében többször is megbizonyosodni látszott, hogy a Kr.e. 3 században az ősgermán írásrendszert a latin unciális befolyása érte.

A 9. században kialakult 40 betűs glagolita írást vették át a csehek is. Azonban mikor csatlakoztak a római egyházhoz, és bekapcsolódtak a latin műveltségű Európa életébe, maga után vonta a latin betűs írás meghonosodását. A csehek nyelve a magyarokéhoz hasonlóan tartalmazott olyan hangokat, melyeknek a latin ábécében nem volt megfelelője. Bizonyos betűk jelölésére, ezért két- két betűt kapcsoltak össze, hogy megoldják a problémát. Husz János kezdeményezésére egy helyesírási reform indult el, mely következtében törölték a kettős betűket. Tőlük vették át az írást az 1390-es években a lengyelek, a délszláv népek közül, pedig a horvátok. Láthatjuk tehát, hogy a latin betű a szláv népek között is hódított, amit bizonyít, hogy a lengyelek, csehek, szlovákok, horvátok, szlovének és vendek is átvettek.

30

Írországból az 5.- 6. század folyamán válik elterjedté a latin nyelv és írás, amit a hittérítő papok hoztak magukkal a kereszténység terjesztése során. Az írás alapjául ekkor a papok által használt unciális és félunciális vált.

Az írek írása hatott az angolszász írás kialakulására is. A betűk formája hegyes volt, de a 10. században a karoling minuszkula hatására a formák kerekébbé váltak, majd teljesen uralkodóvá vált a karoling minuszkula. Ennek a típusnak az elterjedése különböző időpontokban jött létre a különböző országokban, amit a történelmi folyamatok befolyásoltak. Például a karoling minuszkula használata Francia- és Németországban a 9.-10. századra tehető, míg Angliában és Spanyolországban a 10.-11. századra, Itáliában pedig a 10.-12. századra.

³⁰ Kéki B. i. m. p. 111-115.

Összegezve tehát elmondható, hogy a 11.-12. századra Nyugat-, és Közép- Európa területén ez lett az oklevelek általános írása. Ennek a térhódító folyamatnak az eredményeképpen változás történt a betűk formájában is. Méretüket tekintve kisméretűvé váltak, szabályosan és gondosan írták őket.

A szép, könnyen olvasható latin betű Amerika felfedezése után Észak- és Dél-Amerikában is meghonosodott. Ugyanez történt Ausztráliában is. Az afrikai népek, aki felszabadultak az európai államok gyarmati elnyomásból szintén a latin betűs írást fogadták el írásuk alapjául, melyet az akkori gyarmatosítók vezettek be.

A 18. században számos nem keresztény hitű nép, illetve nemzet is áttért a latin betűs írásra. Itt szeretném megemlíteni az Indokínában élő vietnámiakat, akik írása, a kínaihoz hasonlóan, csupa egyszótagú szóból állt. A ragozást nem ismerték. A múlt század közepén tértek át a latin betűre a portugál hittérítők kezdeményezésére.

Mindenki természetesnek találja, hogy az újlatin nyelveket beszélő népek átvették a latin betűs írást, e téren csak a román nép volt sokáig kivétel. Ők 1863-ban döntöttek a latin betű mellett.

A román területek a középkorban bizánci hatás alatt álltak, amivel magyarázható a románok cirill írása. Moldvában és Havasalföldön ezen a nyelven írtak, a latint csak ritkán használták. A cirill írást a román krónikaírók alakították ki, és igazították saját nyelvük sajátosságaihoz, amikor kézírataikat vetették papírra, vagy nyomtatták ki. Az 1570-es években azonban megjelent egy román nyelvű énekeskönyv nyomtatva, de már latin betűkkel. Az írásreform kérdését a 19. század elején egy nyomdász, könyvkiadó és író vetette fel, nevezetesen Ion Eliade Radulescu. 1828-ban kiadott egy könyvet, mely a román nyelv nyelvtanával foglalkozott, melyben felvetette, hogy egyszerűsíteni kell a cirill írást, a betűk számát csökkenteni kell, és egy részüket latin betűkkel kell kicserélni fonetikus írásmódot alkalmazva. A román nép egyre jobban kezdett érdeklődni a latin műveltségű Európa szellemi élete iránt, és igényelte a többi európai néphez tartozó kulturális kapcsolatok bővítését.³¹ Mivel a közvélemény támogatta a latin írás bevezetését, ez megsűrgette az írásreform kérdését. A múlt század ötvenes éveiben alakultak ki fokozatosan a latin betűs írás formái. Ezen átmeneti időszakban több, latin betűvel nyomtatott könyvet is kiadtak.

2. sz. melléklet

³¹ Uo. p. 119.

A hivatalos áttérés azonban csak 1863-ban történt meg, viszont ez nem jelentette a cirill írás teljes eltűnését. Párhuzamosan éltek egymás mellett, hiszen az egyház hivatalos nyelvként továbbra is a cirillt tekintette. A latin írás azonban hódított és fokozatosan, teljesen kiszorította a cirill betűs cégtáblákat és feliratokat. S ma már csak az irodalomtörténeti órákon tanítják a cirill írás változatait a román középiskolásoknak.

Az albánok az új görög és cirill elemekből álló alfabétumukat 1908-ban cserélték a latinra. A latin betűs írás versenytársa sokáig az arab volt, mely az iszlám térhódítás következtében igen széles körben terjedt el. Az arabok könnyen és gyorsan írható írásának uralma alá került a perzsák, afgánok, és törökök írása is. Ez az írás azonban a magánhangzók hiányos jelölése miatt problémát vetett fel a nem sémi nyelvek alkalmazása során, ami a legtöbb esetben megnehezítette az olvasást. Emiatt több nép is hűtlenné vált az arab íráshoz. A nagy földrajzi távolság miatt azonban főleg a perzsák és a törökök más írástípust kezdtek bevezetni. A Bakuban tartott kongresszus, azonban 1926-ban kimondta a törökök és a tatárok írásának lecserélését a latinra. A törökök írástörténetét tekintve ez az áttérés ténylegesen 1928-ban történt meg.

Vannak azonban olyan népek is, ahol megvolt a kísérlet a latinra való áttérésre, de az nem valósult meg. Itt kell megemlítenünk a kínaiak írását. Írásuk szótagírás mind a mai napig. A reformot az tette szükségessé, hogy a kínai ábécé mintegy 40000 jelből áll, s egy-egy kínai szójel 10-15 vonásból épül fel, amivel magyarázható a Kínában lévő nagyszámú analfabétizmus. Kínai részről az első kísérlet 1892-ben történt, de eredménytelen kísérletként zárult. A következő lépésben 1955-ben az írásjeleket leegyszerűsítették, a vonások számát csökkentették. A kormány 1958-ban vezette be a kínai nyelvhez alkalmazott latin betűs írás rendszerét, aminek előfeltétele kellett volna legyen a nyelvi egység megteremtése. Az 1960-as években azonban, a kulturális forradalom idején csökkent ennek a népszerűsége. „Az írásreform eredményeképpen ma már a kínai napilapban is vízszintesen és balról jobbra halad az írás. Újságcikkek címében, plakátokon, a könyvek gerincén azonban most is találkozhatunk olykor függőleges sorokkal.”³² A latin írás jelentősége a japánoknál is megfigyelhető. A japánok szótagírásának jelkészlete a 19. századra szilárdult meg. Az írás folyamatát az iskolában tehetik magukévá a diákok, ahol a negyedik osztályban ismerkednek meg és tanulják meg a latin ábécét. Bár a japánok egyelőre nem tértek át a betűírásra, de egyre több szövegben fordulnak elő a latin ábécé betűi, főleg a külföldi termékeket, a filmeket

³² Lacza Tihamér: Az ókor emlékezete Dunaszerdahely 2004 p. 64.

ajánló reklámokban. „Az írásuk latinosítását talán az elektronika és a számítógépesedés folyamata gyorsítja fel idővel.”³³

³³ Uo. p. 72.

V. fejezet

A magyarság latin írásának kialakulási körülményei és első emlékei

A 9. század végén a Kárpát-medencében élő magyarok keletről hozták magukkal a türk eredetű rovásírást, mely alkalmatlan volt hosszabb szövegek rögzítésére és használhatatlan volt az európai érintkezésben. A 10. században pecsételődött meg a sorsa, mikor a bizánci és nyugati térítők által megjelent az európai írásbeliség a Kárpát-medencében. A térítők a kereszténység két ágát képviselték, így a görög és a latin írásbeliséggel egyszerre érintkeztek az akkor még pogány magyarok. Az elsősorban német földről, Csehországból és Itáliából érkező papok és szerzetesek előtt az ezredfordulón három feladat állt:

- keresztényhit terjesztése,
- antik keresztény kultúra átadása,
- állam és egyházszervezet kialakítása.

„A Magyar királyság megszületése és a Rómához kapcsolódó magyar egyházszervezet kiépítése az első ezredfordulón a latin nyelvű írásbeliség kibontakozásának kedvezett.”³⁴ A latin betűknek a magyar hangokra való alkalmazásának a kulcsa a latin nyelv hangjainak magyarországi kiejtésében rejlik. A kérdéses hangok jelölésére nem alakult ki azonnal általánosan elfogadott gyakorlat. A jelölések sokfélesége ingadozást és bizonytalanságot idézett elő, mely az s, sz, z, zs, c, cs, ö, ü, gy, ly, ny és ty hangok írásában mutatkoztak meg. Századokba telt, amíg e betűk írása egységessé vált.³⁵

Szent István király udvarában nyugati mintára királyi kápolna működött. A király sokoldalú tevékenységének számos írásbeli hagyatéka maradt fenn. A király jelentős diplomáciai tevékenységet folytatott. A nemzeti kapcsolatok építéséhez levélírásra volt szükség. A műveltség terjesztéséhez szükséges könyveket kezdetben, a székesegyházakban és monostorokban másolták. A térítők liturgikus könyveket, oktatási műveket, illetve mintakönyveket hoztak magukkal, melyet másoltak, hogy a fokozatosan kiépülő egyházszervezet igényeit kielégítse. „Szent István döntésének, mellyel népét a latin rítusú egyházszervezetbe kapcsolta szerves következménye volt a latin betűs írásbeliség

³⁴ Solymosi László: Az írásbeliség fejlődése a Magyar Királyság korában a XI-XIII. században. In: Magyarország és Európa: Tegnap és ma Debrecen 2006 p.169

³⁵ Kéki B. i. m. p. 123-124.

meghonosodása a Kárpát-medencében”.³⁶ Uralkodása idején több alkotás született az országban, melyek a nyugati keresztény világ legkülönbözőbb vidékeiről érkező alkotók műve, akik papok, szerzetesek, vagy főpapok voltak.

Az irodalom latin nyelvű egyeduralkodója azzal magyarázható, hogy a kora középkori irodalom alapvetően egyházas jellegű, valamint a latin ekkor nyugaton is vezető szerepű volt. A középkorban, iskolákban tanították, ebből következik, hogy a különböző anyanyelvű iskolázott emberek egymás közti érintkezésére szolgál, mint afféle nemzetközi anyanyelv.

A 11. század második felében a székesegyházak papságából létrejöttek a székeskáptalanok, melyek mellett működő iskolákban alapszintű oktatás indult, ahol a diákok megismerhették a latin nyelvet. Az ismeret elsajátítását az iskolai oktatás mellett a napi istentisztelet is elősegítette. A magasabb szintű képzés megszerzésére, külföldre mentek a tanulni vágyók. A 12. század közepétől Párizsba. Az egyetemeken ismerkedtek meg az oklevélírással. Ezt Magyarországon íróműhelyekben adták tovább.³⁷

A Szent István halálát követően a pogánylázadások, a trónért vívott küzdelmek nem kedveztek az írásbeliség fejlődésének. Ennek ellenére a 11. században új műfajok jelennek meg. Kezdetét veszi a főpapi levelezés és a magánoklevelek írása. Ebből a korból való az első, hiteles, eredetiben fent maradt királyi oklevél, melybe magyar szavakat jegyeztek le latin betűkkel: a Tihanyi Apátság alapító oklevele, melyet I. András adott ki 1055- be.

3. sz. melléklet

A tihanyi bencés apátság monostor egyházának felszentelése alkalmából kialakított alapítólevél igen fontos nyelvi emlékünknél, amely a használati írás gyakorlati feltárásához vezette közelebb a kutatókat. Ekkor az oklevelek írása az Európa szerte, így Magyarországon is az egyaránt jellemző könyvírás volt. Az Árpád-házi királyok korából való szövegműveink úgynevezett latin nyelvű egyházi szertartáskönyvekben másolt vendégszövegek. Ezeket az egyházi szertartásokban való élő szóbeli felhasználásra készítették. A korai magyar kereszténység első magyar nyelvű megnyilatkozásai, nem egyedi, alkalmi alkotások, hanem leírójuk, illetve másolójuk már ismert és többször ismételt szövegeket foglaltak írásba. Az első magyarországi kódexek a 11. század végéről valók, mint például a Szelepcsényi- Evangelistarium.

4. sz. melléklet

³⁶ Kéki B. i. m. p. 163.

³⁷ Szentpéteri József: Magyar kódex 1 Budapest 1999 p. 165-168.

Ennek a századnak a második feléből való esztergomi Benedictionale, melyben a dél-német írástradíció első hazai emléke található. Elsősorban püspöki áldásokat tartalmaz, valamint a bérmlás, az egyházi rendek és a templomszentelés szertartását magába foglaló rövidített főpapi szerkönyvet. A 11. század utolsó és a 12. század első évtizedeiben szétvált a világi és egyházi törvényhozás, valamint a levél- és könyvírás. A kódexek másolása a 12. század legelső évtizedeire tehető.

A 12. században került először kapcsolatba a gazdasági élet az írásbeliséggel. Az adószedés és bizonyos szerződések megkívánták az írás használatát. Az oklevelek eddig alapító és adománylevelek voltak, s megkezdődött a perjogi írásbeliség kibontakozása. Ennek a kornak saját terméke a Pray-kódex, mely szövege gót betűvel íródott, és a betűk kapcsolás nélkül követték egymást.³⁸ Ebben olvasható Halotti beszéd és könyörgés (a legkorábbi összefüggő magyar nyelvű szövegemlék) a latin eredeti hű fordítása.

5. sz. melléklet

Tartalma egy latin temetkezési beszéd nem szó szerinti fordítása. A latinul nem tudó híveknek készült. A legkorábbi és művészettörténeti szempontból legértékesebb kódexe a Csatári, más néven Admonti Biblia. A kétkötetes, gazdagon illusztrált óriás biblia, melyet 1138-ban adományozott a Gutkeled család a csatári bencés kolostornak. Az írás típusa unciális hatású karoling minuszkula.

6. sz. melléklet

A legenda-irodalom bővülése Szent László szentté avatásának következménye, amely 1192-ben történt.

A társadalom sokig szóbeliségben élt, nemcsak a mindennapi életben, hanem a kormányzati ügyintézésben, a perjogi eljárásban és magánjogügyletekben is egyaránt. Ennek oka, hogy az okleveleket az egyházi személyek maguknak készítették latin nyelven. Az írásbeliség fejlődésében III. Béla uralkodása idején meghatározó fordulat történt. Az 1181-ben rendelte el a királyi udvarban az ügyintézés területén az írásbeliség bevezetését, amely a 13. század folyamán vált az udvari hivatalokban (kancellária és bíróságok) egyre kiterjedtebbé. Az írásbeliség térhódításával megszületett a királyi levéltár is, ahol később azokat a királyi könyveket őrizték, amelyekbe az udvar különböző fórumain készült okleveleket másolták. Az udvari írásbeliség önálló intézményes keretet kapott. Oka a kereszténység hit- és intézményrendszerének megszilárdulása, melynek következtében az írásbeliség egyre

³⁸ Solymosi L. i. m. p. 176.

szélesebb körben terjedt el. Létrejönnek az első hiteles helyek, akik egyházi, illetve földesúri kötelességük mellett kormányzati, bírói, vagy magánmegbízásra közhitelű oklevelet állítottak ki. Az írás ekkori jellemzője a gyors, könnyed kivitelezhetőség, sok rövidítés, amely nem gátolta az olvashatóságot. A 12. században az előző századokhoz képest megsokszorozódik az emlékek száma. A hazai kéziratokra jórészt a késő karoling könyvírás továbbélése jellemző. A kiforrott gót írás viszonylag későn jelentkezett. Ennek oka, dél-német területeken elterjedt ferde ovális stílus hatása, amely hosszú időre konzervált egy, a késő román írás gyakorlat jellemzőit mutató írást.³⁹ A nevét onnan kapta, hogy az írás néhány betűjének ívei enyhén jobbra dőltek, illetve oválisak voltak.

A szóbeliség és az írásbeliség viszonyában döntő fordulatot hozott, hogy 1231-ben törvény kapcsolta össze a szóbeliséget képviselő poroszló tevékenységet az írásbeliség vidéki központjaival, az egész országot behálózó hiteles helyekkel. A törvény megtiltotta, hogy a poroszlók önállóan végezzék munkájukat. A hiteles helyeknek meghatározó szerepe volt, hogy Magyarországon a latin nyelv használatának dominanciája a jogi (hivatali) írásbeliség területén a középkorban és még azon kívül is megmaradt.

A 13. században a társadalom egyre inkább felismerte az írás hasznát és szükség esetén élt vele. Az írásbeliség iránti igény növekedése következtében új oklevélkiadók jöttek létre, hogy tevékenységüket elláthassák. Az oklevélíráshoz használt Karoling eredetű könyvírás a társadalmi igények bővülése miatt alkalmatlan volt, helyette a gótikus használati írás lépett, mely gyorsan írható. A hazai oklevelekben találhatunk példát a kisbetűs kódexírásra.

A 13. századi glosszák, mint például az Oxfordi-, vagy Vatikáni glosszák, is bizonyítják, hogy a kereszténység felvétele nemcsak a gazdasági, társadalmi, szellemi életbe hozott változást, hanem a nyelvben is.

A középkor kezdetén a kéziratok kódexekben fenn maradt szövegeket az uralkodói főpapi udvarok kancelláriáiban másolták. A betűtípus latin írás korszakának megfelelője. A késő középkorban a sokszorosítás kapcsolatban volt az egyetemi oktatással. Két típusú kódex volt jellemző, a kurzív írással írt dísztelen, használati jellegű kódex, valamint a megrendelő kívánsága szerint elkészített díszes kéziratok. A legkorábbi és legtöbb magyarországi kézirat liturgikus tartalmú.

Zsigmond király uralma idején megnő az iskolák száma, ahol már nemcsak egyházi, hanem világi személyek is tanulnak. Az írásbeliség egyre szélesebb körbe terjed. Egyre többen

³⁹ Veszprémy László: A 12. századi magyar kódexírás alakulása. In: Századok, 1998 1. sz. p. 223.

látogatják a külföldi iskolákat, de már hazánkban is létrejönnek egyetemek. 1367-ben Pécsen, 1389-ben Óbudán. A művelődés szélesebb körűvé válása elősegíti a nyelv fejlődését. A 14. századtól nemcsak oklevelek, hanem nagyobb terjedelmű írásművek is létrejönnek. Az egyházi tárgyú nyelvemlék főként kódexben jelenik meg. A legrégebbi az Assisi Szent Ferenc legendáit tartalmazó Jókai kódex, amely az első kézzel írott teljesen magyar nyelvű könyv.

7. sz. melléklet

Az oklevelek mellett vannak vallásos művek, de születnek világi alkotások is. Mint például krónikák, versek. Kódexek latin nyelvű vallásos irodalom fordításaként készültek, melyet szerzetesek fordítottak magyarra és kolostorokban másolták. Legnevezetesebb kódexünk Érdy kódex, ahol a latin nyelvű előszó mellett magyar nyelvű előszó is van.

A papi pályán indulók közül egyre többen döntenek úgy, hogy iskolában szerzett tudásukat világiként értékesítik. Kezdetben mezővárosokban hiteles helyeknél helyezkednek el jegyzőként. Később a királyi kancellária alkalmazásában állnak. Az egyházi pályán maradók tekintélye ez által csökken. A 14. század diplomáciai és vallási kapcsolatai alkalmat teremtettek, hogy a magyar arisztokrácia megismerje társai (angol, francia, olasz stb.) kultúráját és felvegyék szokásaikat. A 14. században a könyv egyre több ember személyes szükséglete, mely szükségszerűvé tette az olcsóbb előállítását, ami miatt áttértek a papír alapú kódexekre. A másolás nemcsak kolostorokban, hanem laikus másoló helyeken történt. 14-15. században a kancellária hivatalszerűvé vált. Megnyílt a lehetőség, hogy megtanuljanak írni, olvasni azok is, akik nem tudtak latinul. A 15. század második fele a reneszánsz kultúra kibontakozása. „A humanizmus eszmeáramlatainak befogadása, az itáliai reneszánsz értékeinek adaptálása európai rangú teljesítményeket eredményezett.”⁴⁰ I. Hunyadi Mátyás magyar király uralkodása idejéből származik a legnagyobb és egyik legkiemelkedőbb humanista könyvgyűjtemény, a Bibliotheca Corviniana. A középkori írásbeliség legértékesebb alkotásai közé tartoznak Mátyás király corvinái. A király céltudatos politikájának előmozdítója volt ez a hatalmas könyvtár, amely felkeltette az akkori tudományos és politikai világ csodálatát. Könyvtára gyarapítására nagy összegeket fordított. A könyvállomány régi latin és görög kéziratokból, XV. sz. -i kéziratokból és ősnyomtatványokból, a budai könyvmásolóműhelyben készült, az olaszországi könyvkereskedőknél megrendelt kéziratokból. Az írók és kiadók által Mátyás királynak ajánlott könyvekből, valamint magánszemélyek ajándék kézírataiból és nyomtatványaiból állt.

1541-ben Buda elfoglalásakor a törökök zsákmányként magukkal vitték a megmaradt kódexeket, és csak 1877-ben II. Abdul-Hamid szultántól kapott vissza az ország ajándékba 35-t.

A Mohácsi vésztől a török uralom alóli felszabadítási tartó időszakban létrejön az egységes magyar nyelvtípus. Az iskoláztatás nyelve a latin, amely az írástudó réteg számára az alapnyelvet jelentette, de a tudományos és hivatalos nyelve is ez. A törökök kiűzése után a 18. század közepére Magyarországon a magyar népesség aránya a felére csökken. II. József 1784-es nyelvrendelete szerint a latin helyett a német lett a hivatalos nyelv. Halála előtt visszavonta rendeletét, melynek hatására megkezdődött a magyar nyelv előretörése. Miután a törökök feldúlták és elfoglalták Budát a kultúra hanyatlása figyelhető meg, aminek következtében a középkori írásbeliség fontos centrumai a hivatalos helyek eltűntek.⁴¹

Az írásbeliség tömeggé válása a polgári átalakulás következménye volt, melyben áttörés a kiegyezés után történt, amikor is 1868. évi népoktatási törvényben előírták a tankötelezettséget, és ezzel elkezdődött a közoktatási rendszer kialakítása.

A mai kézírásunk a 15. századból származó humanista kézírás leszármazottja. Hazánkban az iskolák államosítása előtt különböző irányírásokat, és írásmódot is használtak. A 19. század második felétől, az Eötvös József-féle iskolareform hatására, az uralkodó írásmód a szépírás volt. Ezt a 20-as évektől a zsinórirás váltotta fel, majd a 30-as évektől szórványosan, 1945 után pedig minden iskolában megkezdtek az álló írás tanítását.

A kalligrafikus írás esztétikus és lassú tempót igényelt. Tükrözte azt az életformát, amelyben mindennek meg volt a maga helye és ideje. Az olvashatóságra való törekvés a felelősségvállalás, az egymás iránti tisztelet légköréről tájékoztat. Az aprólékos, gondos megmunkálás arról is tanúskodik, hogy az írást nem csupán a mának szánták, hanem olyan lenyomatnak tekintették, amelyet az utókor, a következő nemzedékek sora is megért majd. 1925-ös tanterv megjelenése után egyre több bírálatot kapott, amelyben azt kifogásolták, hogy a „szépírás nélkülözi a fokozatosságot, formamegértést és alakítás szempontjából nehéz”⁴².

A történelmi változások mindig is hatottak az íráskép fejlődésére. A második világháború következtében, valamint a szépírást bírálók hatására, olyan reformírás kialakítását kívánták, ami megszákítás nélkül írható. 1932-ben jelent meg ez az új írássztenderd, a Lutter-féle

⁴⁰ Bényei Miklós: Töredékes gondolatok a magyar írásbeliség ezer évéről. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2000 12. sz. p. 46.

⁴¹ Szentpéteri József: Magyar Kódex 3 Budapest 1999 p.130-137.

⁴² Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata Budapest 1973 p. 79.

zsinórirás. Ez a korábbinál egyszerűbb, folyamatosabb és gyorsabb írást jelentett, mely 1956-ig volt egyeduralkodó. A hurkolásaival, átmetszéseiével mesterkélt írásmódot követelt, mely olvashatatlanná tette az írást.

Álló helyzetű betűtípus-rendszerét a kiinduló, átmeneti és folyóírás szakaszain keresztül sajátíthatták el a diákok. Tehát háromféle ábécét kellett a diákoknak megtanulni. A kiinduló írás nyomtatott betűkből áll. Az átmeneti írásnál már az egyes nyomtatott betűk szár-, illetve törzsvonalához bevezető-, és végvonalat illesztenek. A folyamatos írásban a betűket a kéz felemelése nélkül kötik össze.⁴³

1941-ben győzött az álló írás a kalligrafikus írással szemben. Ez esetben az írástevékenység alakításának fő szempontjai a célszerűség és a hatékonyság. Egységes betűalakját 1939-ben állapították meg, de általánossá nem vált. Ezt az írástípust is több bírálat érte. Többek között azért, mert egyesek véleménye szerint ez mesterkélt írásmódot követelt és sok esetben olvashatatlanná vált az írás. Az álló írásnak eme változatából alakították ki a ma is használatos álló írást. Ma kétféle alap ábécét tanítanak. Az egyik a körformára épülő, egyszerűsített modern álló írás, a másik a Virágvölgyi Péter alkotta ellipszis formát képező jobbra dőlt írás, melyet 1970-től tanítottak. Fő szempont az egyszerű és optimális írás, hogy a forma segítse elő a könnyed kivitelezést, amely lehetővé teszi az egyéni írás kialakulását.

⁴³ Uo. p. 80.

VI. fejezet

Gondolatközlés van, volt, lesz

Az írni szó a latin *scribere* (harapás) szóból ered. Az írás egy olyan gesztus, mely eligazítja, helyreigazítja gondolatainkat. Az emberiség legnagyobb monumentális, intellektuális tanulsága, mely képes arra, hogy rögzített információt lényegesebb torzulás nélkül juttassa el, őrizze meg térben és időben korlátlanul.

Mielőtt bármit is leírnánk, előtte gondolkodnunk kell. Ez egy igen bonyolult folyamat, és azért hogy a gondolataink logikus sorrendben következzenek, segítenek minket az írásjelek. Amikor leírunk bármit is, nem csupán az a szándékunk, hogy gondolatainkat eligazítsuk, hanem az is, hogy továbbítsuk azokat másokhoz. Az emberek kezdetben lassan és átgondoltan rögzítették gondolataikat. Azokban az időkben az élet is sokkal nyugalmasabb volt, mint manapság, így ezzel a tempóval együtt lehetett élni, az embereknek nem kellett sietniük. Mindez a mai rohanó világban már nem működik. A fejlődés felgyorsulása igazából a számítógépek elterjedésével lendült fel. Felfedezték, hogy az írásjelek sorba rendezése mechanizálható és automatizálható, ezáltal az írás, mint folyamat is. Az idő folyamán számos olyan új kód született, amely az információt az írásjeleknél jobban képes közvetíteni, és az így kódolt információkat könnyebb létrehozni, befogadni, tárolni, sokszorosítani, másokhoz tovább juttatni, mint a hagyományos kézzel írott szöveget.⁴⁴

Az írásjelek kialakulása óta közel öt és fél ezer év telt el. Ezalatt az idő alatt formájukban többször is megváltoztak, de jól felismerhetőek maradtak. Nem változtatott ezen a könyvnyomtatás feltalálása sem. Az információ-rögzítés és -közlés második forradalmának tekinthető. Ezzel a technikával lehetővé vált, hogy az írásműveket tömegesen állítsák elő, és terjesszék, s ez hozzásegítette az embereket ahhoz, hogy könnyebben hozzájussanak az információkhoz. Így az emberekben felébredt a vágy, hogy megtanuljanak írni és olvasni, ami a mai modern világban már nélkülözhetetlen. Tehát a könyvnyomtatás feltalálása után az írás továbbra is egy általánosan, demokratikus alapokon történő elsajátítás maradt.

A társadalmi élet fejlődése során újabb és újabb eszközei jelentek meg az ismeretek közvetítésének. Gondolok itt a fényképezésre, a telefonra, a filmekre, a rádióra, a televízióra és a műholdakra, melyek segítségével sikerült ledönteni a tér és idő korlátait. A műholdakkal

⁴⁴ Vilém Flusser: *Az írás: Van- e jövője az írásnak?* Budapest 1997 p. 9-12.

párhuzamosan találták fel a számítógépet, a mesterséges intelligenciát, amely ma már képes elvégezni az emberi műveleteket. Ezáltal az információrögzítésének, tárolásának, továbbításának egy újabb módszere jelent meg, amely egyelőre még kiszámíthatatlan lehetőséget ígér az emberiségnek.

Felmerül a kérdés, hogy egy ilyen erőteljes átalakulás után lesz e még szükségünk az ábécére, illetve az írásra? Megférhetnek-e egymás mellett a digitális kódok és az általános iskolában megtanult történeti jelentőségű ábécé? Sokak úgy vélik, hogy a számítógépek térhódítása az írásbeliség végét jelenti.

Ha most visszaemlékezünk a korábbi fejezetekben olvasottakra, akkor láthattuk, hogy nem egy esetben egy új megjelent írás nem váltotta fel egyből a régebbit. Tehát egy újonnan megjelenő kommunikációs eszköz nem váltja fel, csupán csökkenti a korábbi jelentőségét, szerepét.

A technikai felfedezések elterjedése után az emberek legtöbbször már nem betűrendben gondolkodnak, hanem bináris kódot használnak, melyek már nem egyértelműek mindenki számára, nem tudja még mindenki őket kezelni, úgy mint az ábécét. Sokat kellene tanulnunk ahhoz, hogy az új kódot megfelelően elsajátítsuk, ezzel viszont az a gond, hogy ez az új kódolás és a régi (ábécé) nem fér meg egymás mellett az emlékezetünkben. Ezért fenn áll a veszélye annak, hogy törlődni fog az ábécé ismerete.

De vajon kifejezőbbek lesznek-e ezek a digitális kódok?

Erre a kérdésre valószínűleg majd az idő fog választ adni. De amit most is érezhetünk az az, hogy ezzel a technikával egy új tér- idő- tapasztalat születik. „A digitális kód által termelt képek mindenhol egyidejűleg lesznek jelen. Ezek a képek mindig lehívhatóak és elérhetőek lesznek.”⁴⁵

Ez a technikai, információs forradalom, amely a jeleket elektromágneses mezőbe helyezi már nem tipografikus. Ezáltal a könyvnyomtatás jelentősége csökken, hiszen az információ előállítására ez már egy gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb megoldást kínál. Ez a programozott gondolkodás már elszakad a beszélt nyelvtől, függetlenedik a betűrendes írástól, így a gondolkodás és a nyelv összekapcsolódását veszélyeztetheti.

Az egyik veszélye a komputerizálás folyamatának, hogy teret enged az analfabétizmus elterjedésének, ugyanis a kutatások szerint az emberek nem olvasnak, hanem az információt a

⁴⁵ Uo. p. 125.

rádióból, televízióból, a számítógépes hirdetésekben és a személyes kommunikációból szerzik. Az írást csak a legszükségesebb esetekben használják.

Véleményem szerint az írás nem fog teljesen megszűnni. Egyik fontos szerepe, hogy hozzájárul a gondolkodásunk és problémamegoldó képességünk fejlődéséhez. Ehhez a folyamathoz a mesterséges intelligencia is hozzájárul, hisz a számítógép csak azokat a műveleteket tudja elvégezni, amit az ember utasításba ad neki. Tehát az ember feladatköre csökken, hisz a programok elméleti hátterének kidolgozása marad csak az ő feladata, végrehajtása már a számítógépeké. A másik nagy veszteség, ami érhet bennünket, az emberek személytelenné válása. Már a mai világban sem igazán jellemző, hogy az emberek kézzel írnának. Pedig „a kézírás jellemzi az embert”⁴⁶. Mi lenne akkor, ha ez teljesen megszűnne? Minden elgépiesedne, személytelenné válna.

Befejezés

A dolgozatomban az írás kialakulásának történetével foglalkoztam. Azért választottam a témát, mert a tanulmányaim során felkeltette érdeklődésemet. Hiszen az embert alapvetően két dolog különbözteti meg más élőlényektől. A gondolkodás és a beszéd képessége, amely biztosítja a szellemi kommunikációt az emberek között. Az ismeretek továbbítására hosszú időn keresztül az emlékezet szolgált. Mivel memóriánk befogadó képessége véges, bizonyos dolgokat elfelejtünk, jött létre egy olyan eszköz, mely biztosítja a kommunikációt, akkor is amikor nincs lehetőség beszélgetésre.

A dolgozat központi témája azért lett a latin írás története, mert tanulmányaimat szeretném grafológusként folytatni. Az igaz, hogy ő a munkája során a kézírással foglalkozik, de a betűk alapja, az a latin ábécé. Ezért tartottam fontosnak, hogy megismerjem a latin betűk, a latin írás kialakulását.

Szóltam az írás eredetének feltevéseiről, a gondolatközlés tárgyi eszközeiről. A második fejezetben készítettem elő a fő téma alapját, építettem fel a betűírás kialakulásának fokozataiból. Ezekre példákat is hoztam, és láthattuk azt, hogy ezek az írások nem tűntek el, hanem bizonyos formájuk még a mai napig is megtalálható. Gondolok itt például a kínaiak írására. A harmadik fejezetben részletesebben megismerkedhettünk a latin írással, annak különböző írástípusaival. A képek segítségével láthattuk a folyamatot, hogy miként alakul ki a mai folyóírásunk. A következő fejezetben röviden, vázlatosan olvashattunk mindazon népekről, akik szintén a latin írást választották írásuk alapjául. A magyarság áttérése erre a betűírásra, azért került külön témába, hiszen nagyon fontosnak tartom, hogy mindenki megismerje, bizonyos szintig tisztában legyen a saját írásának történetével. A tanulmányomban nem térek ki külön a nyomtatott latin betűk kialakulására és elterjedésére.

A téma kidolgozása közben a rendelkezésemre álló nagy mennyiségű dokumentumokból derült ki számomra, hogy az emberek milyen sokféleképpen írtak és nem is gondoltam volna, hogy az egyház szerepének ekkora befolyása volt a kialakulásra és az elterjedésre.

⁴⁶ Karen Brookfield: Az írás: Fedezzük fel az írás történetét az ősi képrásoktól a középkori kódexekig és a nyomtatott könyvekig Budapest 1995 p. 52.

Véleményem szerint az írás megteremtésére azért volt szükség, hogy a beszéden túli kommunikációs eszközöket és módszereket egységesítse. Ha az írás funkcióját nézzük, láthatjuk, hogy ma sem írunk másképpen, mint elődeink, hiszen az üzenetek tartalma nem változott. Az írás minden esetben régen és napjainkban is megállapodásokat, törvényeket, utasításokat tartalmaz, amely az állam fejlődéséhez szükséges. Mint minden kor emberének, ugyanúgy a mai világban nekünk is szükségünk van a felidőzésre méltó múltra, amelynek segítségével a társadalom szerkezetében végbement változásokat sikeresen áthidalhatjuk. Mindig is szükségünk lesz olyan pontokra a múltban, amelyekhez kapcsolódni tudunk és ezáltal biztosíthatjuk a kulturális folytonosságot. Az írásnak tehát nagy szerepe volt abban, hogy emlékezni tudjunk a múltra, és ahhoz kapcsolódva, lehetővé váljon a további eszmefejlődés, a gondolkodás és a tudományok differenciálódása.

Felhasznált irodalom

Az írás történetéről szóló dokumentumok

- A betűk históriája: írástörténet és grafológiatörténet / Hamperger Anita, Nemes Antónia, T. Zuggó Tünde. – [Budapest] : Grafológiai Intézet, [2005]. – 203 p.
- Az írás eredete / Peter Damerow, Robert V. Englund, Hans J. Nissen. In: Tudomány, 1988. - 4. sz. 52-58. p.
- Az írás és könyv története / Várkonyi Nándor. – Budapest : Széphalom Könyvműhely, 2001. – 446 p.
- Az írás története / Kéki Béla. – Budapest : Gondolat, 1975. -126 p.
- Az írás története: a kezdetektől a nyomdabetűig / Kéki Béla. –Budapest : Vince K., 2000. -175 p.
- Az írás története: [ábécék, hieroglifák és piktogramok]: több mint350 illusztrációval és színes képpel / Andrew Robinson. -Budapest : József Műhely, 2003. -224 p.
- Az írás, az emberiség emlékezete / Georges Jean. –Budapest : Park, 1991. -212 p.
- Az írás: fedezzük fel az írás történetét az ősi képírásoktól a középkori kódexekig és a nyomtatott könyvekig / Karen Brookfield. – Budapest : Park, 1995. – 63 p.
- Az ókor emlékezete: a sziklarajzoktól az ábécéig / Lacza Tihamér. - Dunaszerdahely : Lilium Aurum, 2004. – 215 p.
- Évezredek útján: Amiről az írásjegyek mesélnek... / Viktor Dracsuk. – Budapest : Móra, 1983. – 199 p.

A latin írás történetéről szóló dokumentumok

- A latin írás története/ Jakó Zsigmond, Radu Manolescu. –Budapest : Európa, 1987. - 313 p.
- Paleográfia / Mezey László. –Budapest : Tankönyvkiadó, 1962
- A betű: A betűtörténet és a korszerű betűművészet rövid áttekintése. I. / Szántó Tibor. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965. - 167 p.

A magyarság latin írásáról szóló dokumentumok

- A 12. századi magyar kódexírás alakulása / Veszprémy László In: Századok, 1998 1. sz. 222- 230 p.
- A kézírás vizsgálata / Vass Kálmán. – Budapest: Közgazdasági és Jogi Kvk., 1973
- Az írás és az olvasás története képekben / Adamikné Jászó Anna. -[Budapest]: OPKM, [2000]. -388 p.
- Az írásbeliség fejlődése a Magyar Királyság korában a XI-XIII. században / Solymosi László In: Magyarság és Európa: Tegnap és ma. – Debrecen, 2006. -169-194 p.
- A latin írás magyarországi történetéből / Mezey László. – In: Magyar Könyvszemle, 1996. -1. sz. 1-9. p., 3. sz. 206-216. p., 4. sz. 285- 304. p.
- Magyar kódex 1-4. / [főszerk. Szentpéteri József]– Budapest : Kossuth Kiadó, 1999
- Töredékes gondolatok a magyar írásbeliség ezer évéről / Bényei Miklós. - In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. - 12. sz. 45-49. p.

Az írás jövőjéről szóló dokumentumok

- Az írás: van- e jövője az írásnak? / Vilém Flusser. –[Budapest] : Balassi K. : BAE Tartóshullám : Intermedia, 1997. – 135 p.
- Ember és információ / Fülöp Géza. – Budapest : Múzsák, [1984]. – 148 p.

Mellékletek

1. sz. melléklet

A rosette- kő

Iaka krestine cze mane auem uefelia noy en r
domnezeu: ke iel dormi czene preuegie: Si en fus ua sel
pre noy fie pefaske.

Dom Iesus Christus pasiua tyne: Si ku mena fia ogor
nyua tyne: Si tot tarul tew ielulua purta: sina kopori
peccatele tale.

En aczeye czi borele tyne: Si necze luna nuteua do
fedi: kete pefeste domnezeul tew: Si fuffletul tew: de
tew f obozele.

En tot lukrul tew pefaske syne: czel mare domnul
si te alduyaske: unde uey zmbia en numele luy: Si te fe-
raske akmu sin ueczia.

Suent David fkrria: en soltaruluy: en neuoya luy
kunofkend pre domnul: si alla dede mar har donuluy:
en ueczend pre noy fie dem har domnuluy.

Mostan Wristen, &c.

AKmu domnezeu katra tyne ftrigam en amarul nof
tru: Afkulta pre noy milkuindune: en nystota
noftra.

Tu ielt domnezeu preryneczinftym ka czel tate dul
czu: domnu' czeruluy iapamentuluy: kraul omenylor.

En fuenta mana ta tota rarime si putere iefte: Nime
nuua fra: cye de allan: kum iefte defkizu.

Tu ne porenczis noua domnezeu fie mergczem la-
rine: en nistotane tyne fie czerem cye fene milkuym.

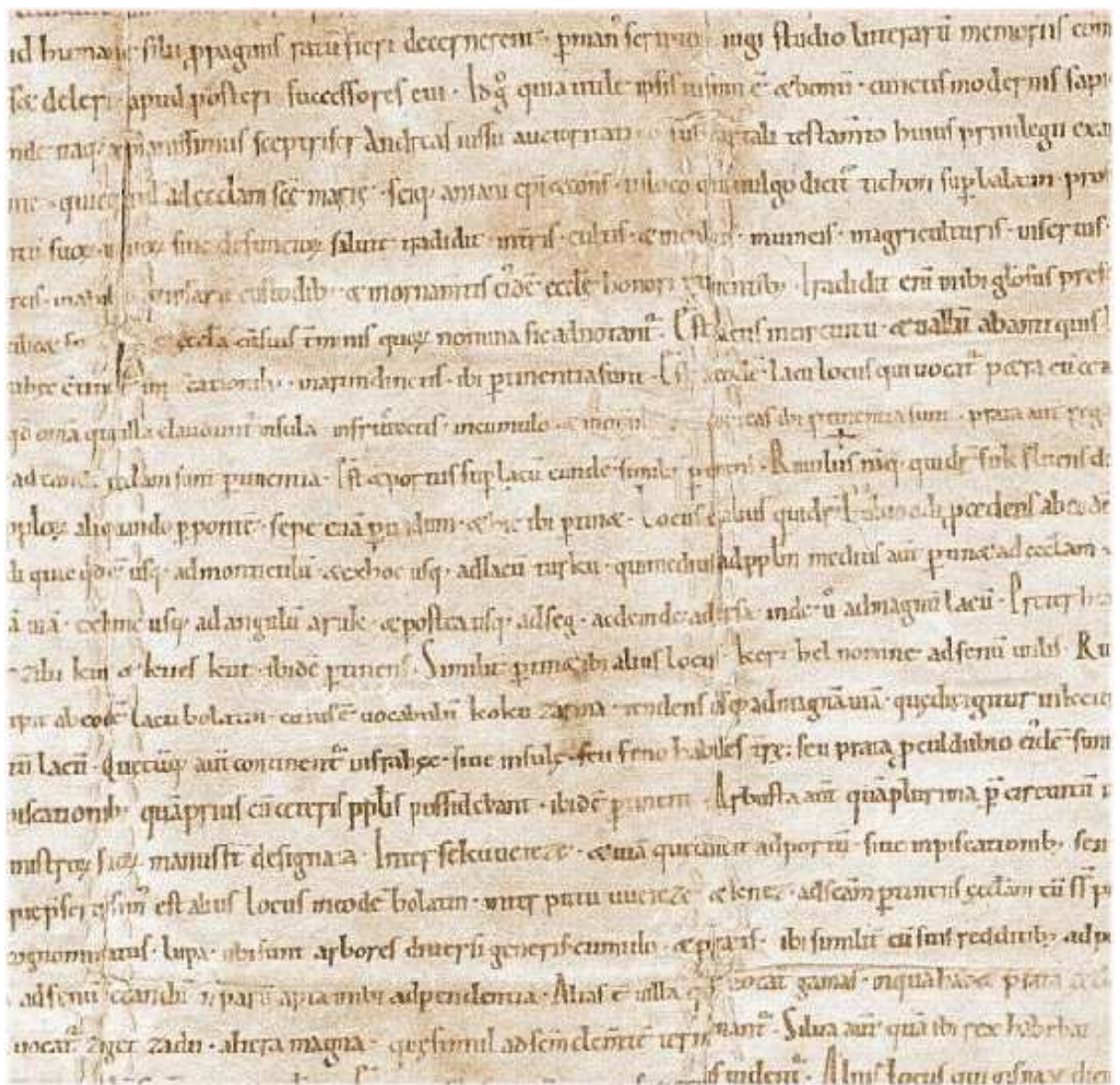
Sau de arme, fiau de fomete: fiau de morte grabita:
eneuom kalka faga duitay: noue kene vey flobotzy.

Derepraczea domnezeu: ak mu pre noy, mul cyf-
fiau redikat: pra de puftrinefkomor sine prind, ku totum
raf i pefk.

Nu iefte en noy atare taryme, kum fele ftem de alla:
aczeftrey mulcyy: cze fiau redikat: en allanul noftru.

Czye

3. sz. melléklet

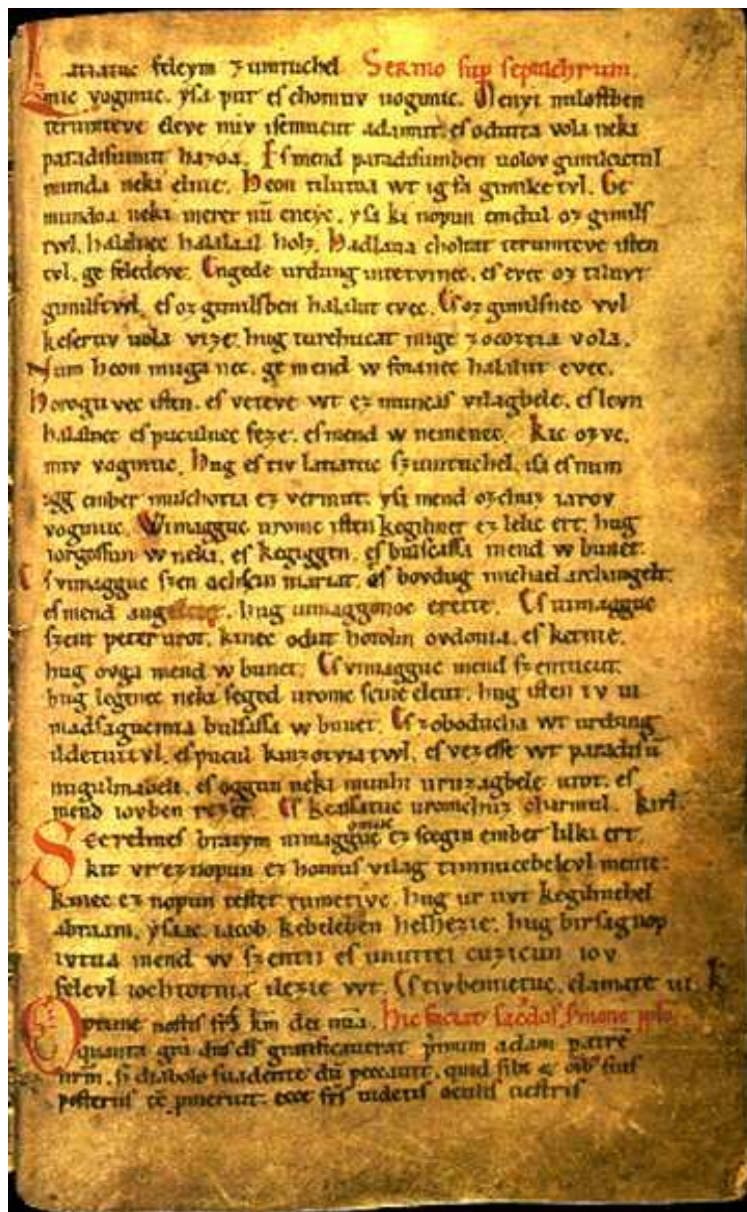

A Tihanyi Apátság alapítólevele

4. sz. melléklet

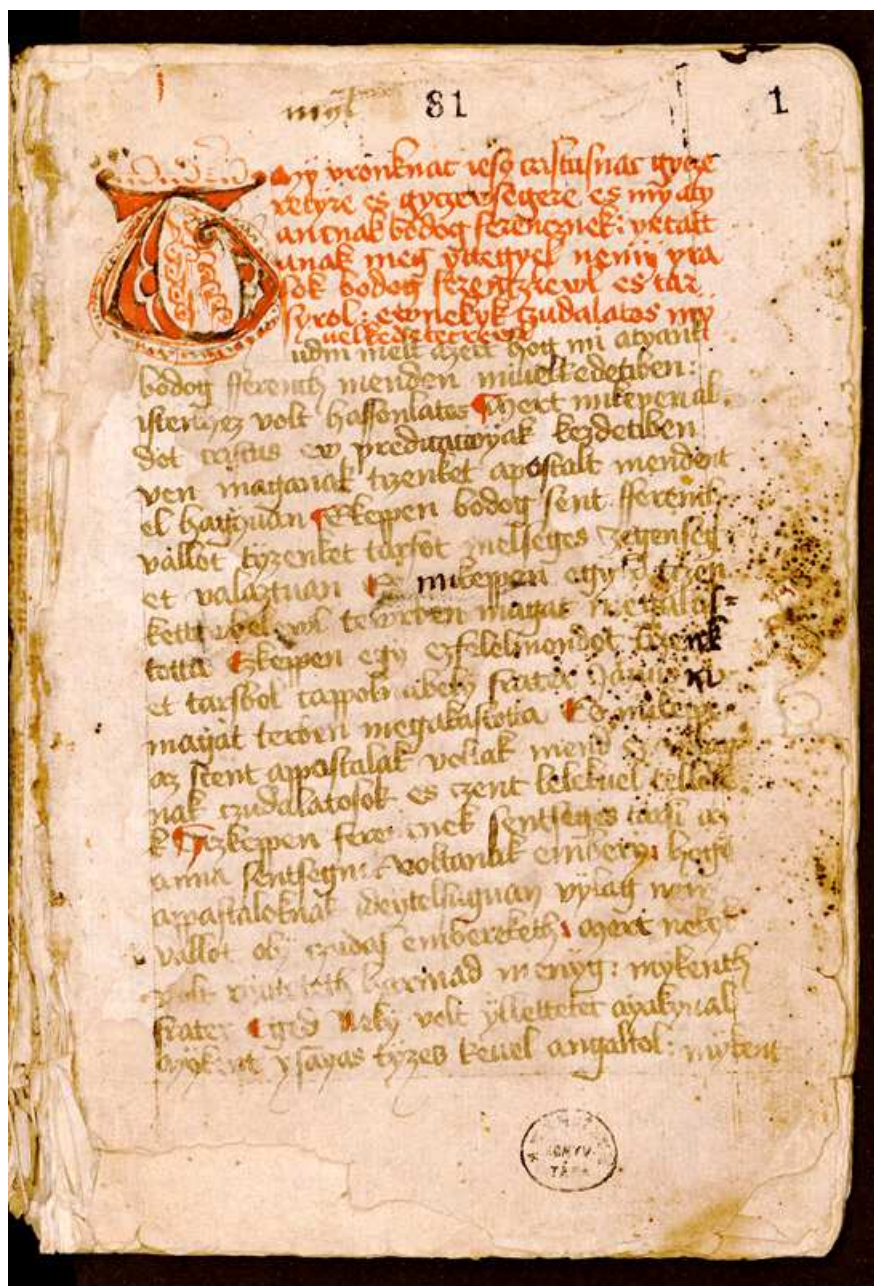
A Szelepcsényi kódex egyik oldala

A halotti beszéd és könyörgés

A Csátári biblia egyik oldala

A Jókai kódex egyik oldala